

NIEKTÓRE KROMERIANA ZE ZBIORÓW WATYKAŃSKICH

(Edycja)*

Treść: Wstęp. Edycja: I. Listy Marcina Kromera do Jana Franciszka Commendonego, II. Varia. Zusammenfassung.

Kwerenda przeprowadzona jesienią 1988 r. w Archiwum Watykańskim w kilkudziesięciu tomach serii *Nunziatura di Polonia* oraz *Lettere dei Principi*¹ dała efekt w postaci 32 listów i dokumentów pisanych przez Kromera, w jego kancelarii lub bezpośrednio go dotyczących. Odnalezione dokumenty pod względem formalnym podzielić można na dwie części: zwarty blok listów Marcina Kromera do Jana Franciszka Commendone z lat 1560-1573 oraz varia obejmujące różne dokumenty i listy z okresu 1565-1582.

Urodzony w 1512 r. Marcin Kromer², kanonik krakowski (od 1544) i sekretarz królewski (1533-1537, 1544-1558), pełnił w latach 1560-1582 różne funkcje. Od 1558 do 1564 r. przebywał przy dworze cesarskim Ferdynanda I³ jako stały poseł króla polskiego Zygmunta Augusta. Po odwołaniu z tej misji, w 1564 r., posłował na kongres państw bałtyckich w Rostocku. Następne lata spędzał przeważnie w Krakowie, z dala od dworu⁴, oddając się pracom literackim⁵. W 1569 i 1570 r. posłował w imieniu władcy na kongres w Szczecinie z trudnym zadaniem załagodzenia konfliktu szwedzko-duńskiego.

W 1569 r. Zygmunt August mianował Kromera koadiutorem biskupa warmińskiego — na prośbę biskupa Stanisława Hozjusza, przed jego wyjazdem do Rzymu. Papież Pius V rychło zatwierdził nowego administratora (2 VI 1570). W 1569 r. Kromer przeniósł się na Warmię i tam spędził ostatnie dwadzieścia lat swego życia, pełniąc obowiązki najpierw koadiutora, a następnie, od 1579 r., biskupa warmińskiego.

* Poszukiwania przeprowadzono podczas pobytu w Rzymie na stypendium Fundacji Lanckorońskich, przy okazji własnych badań nad materiałami dotyczącymi panowania Zygmunta Augusta.

¹ Rzym, Archivum Secretum Vaticanum, rękopisy: *Nunziatura di Polonia*: 1-6, 9-12, 17, 19, 20, 24, 27, 31, 1A, 5A, 5B, 27A, 170A, 17a, 2add, 172, 394, 395; *Lettere dei Principi*: 24, 26, 27.

² A. Eichhorn, *Der ermländische Bischof Martin Kromer...*, Osnabrück 1869, C. Walewski, *Marcin Kromer, Warszawa 1874*, H. Barycz, *Kromer Marcin, PSB, t. XV, Kraków 1970*, s. 319-325.

³ Kromer, akredytowany przy dworze, wraz z dworem Ferdynanda I zmieniał miejsce pobytu. Od jesieni 1562 przebywał np. w Pradze, Frankfurcie nad Menem, Spirze, Strasburgu, Kolmarze, Freiburgu, Konstancji, od stycznia do kwietnia 1563 w Insbrucku, skąd wyjechał na kilka tygodni do Trydentu, latem 1563 — w Wiedniu.

⁴ Zygmunt August przebywał w Krakowie po raz ostatni wiosną 1559 r. W latach 1564-1569 na dłużej zatrzymywał się w Knyszynie, Warszawie, Piotrkowie (sejmy 1565, 1567), Grodnie. Zob. A. Gąsiorowski, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów, Studia Historyczne, R. XVI, 1973, z. 2, s. 271-273.*

⁵ Za Baryczem, jw. s. 324. Sąd ten zostanie niewątpliwie zweryfikowany przez przyszłych biografów Kromera, którzy uwzględnią chociażby sygnalizowane przez Uchańsciana, czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego, wyd. T. Wierzbowski, t. I-IV, Warszawa 1884-1892, poselstwa odprawiane przez kanonika krakowskiego we wrześniu 1564 i październiku 1565 od kapituły krakowskiej na projektowane synody, w październiku 1566 od Uchańskiego do Hozjusza, w listopadzie tegoż roku od Zygmunta Augusta do prymasa (t. II s. 203, t. III s. 83, 151, 154, t. V — T. Wierzbowski, *Jakub Uchański arcybiskup gnieźnieński 1502-1581. Monografia historyczna, Warszawa 1895*, — s. 318, 349).

LISTY KROMERA DO COMMENDONEGO

Adresat listów Kromera, Jan Franciszek Commendone (1524-1584), pochodził z Wenecji. Już w latach pięćdziesiątych został uznany za jednego z najzdolniejszych dyplomatów papieskich. W r. 1560 wysuwano jego kandydaturę na stanowisko nuncjusza w Polsce⁶. Popierali go wówczas humaniści skupieni wokół kardynała Puteo⁷ i jezuiti, a także sami Polacy — Hozjusz, przyjaciel Commendonego, i Adam Konarski, poseł królewski w Stolicy Apostolskiej, później biskup poznański. Nominację otrzymał jednak protegowany przez kardynała Morone biskup Camerino — Bernard Bongiovanni, co stało się powodem uraz i wieloletnich zdrażnień w środowisku kardynalskim⁸. W 1560 r. Commendone został wysłany z misją na dwór cesarski, w latach następnych — do Trydentu i ponownie do cesarza Ferdynanda I. Do Polski wyjechał dopiero w r. 1563 po powrocie do Rzymu Bongiovanniego. W Rzeczypospolitej przebywał od listopada 1563 do grudnia 1565 r. Interesował się nie tylko sprawami Kościoła, lecz także prawami polskimi, zwyczajami, problemami politycznymi Korony i Litwy, o czym świadczą zarówno jego listy pisane z Polski, znane z XIX-wiecznego tłumaczenia Albertrandiego, jak i późniejsza jego pozycja w Kurii. Po powrocie do Rzymu zimą 1566 r. Commendone praktycznie stał się „ekspertem” od spraw polskich, a o uznaniu jego kompetencji świadczyć może powierzenie mu specjalnej misji do Polski w czasie pierwszego bezkrólewia.

Znajomość Kromera z Commendonem została nawiązana, jak świadczy pierwszy z zachowanych listów, za pośrednictwem Hozjusza. Pierwsze spotkanie nastąpiło zapewne w 1561 lub 1563 r., w czasie pobytu Commendonego w jednej z misji przy dworze cesarskim. Kolejne — jesienią 1563. Commendone w drodze do Polski pragnął złożyć hołd cesarzowi. Niedaleko Preszburga (Bratysławy), gdzie przebywał Ferdynand I, spotkał Kromera i nie przepuścił okazji, by od kolejnej osoby zdobyć informację o kraju, do którego podążał. Według relacji nuncjusza, cały dzień rozmawiali o sprawach polskich. Kromer mówił „długo i szeroko”, „czytał listy innych panów”⁹, starał się zapewne, by Commendone w pełni zdawał sobie sprawę ze złożoności polskich problemów. Wtedy też poseł Zygmunta Augusta zaoferował swą pomoc w ekspedycji do Polski domowych sprzętów nuncjusza i pośrednictwo w utrzymaniu korespondencji z Rzymem.

Dziesięć zachowanych listów pisanych przez Kromera z Wiednia do Commendonego w Polsce między listopadem 1563 i kwietniem 1564 r. dotyczy głównie działania poczty i przekazywania korespondencji. Krótkie i lakoniczne wiadomości o wydarzeniach politycznych rozgrywających się we Francji, Hiszpanii czy Stolicy Apostolskiej są przez nadawcę traktowane jako informacje marginesowe.

Następnych osiem listów pochodzi z okresu od maja 1564 do jesieni 1565. Po powrocie z Wiednia¹⁰ Kromer został przez Zygmunta Augusta mianowany posłem na zjazd w Rostocku. 13 maja znajdował się już w Malborku¹¹, ale nie doszło wówczas do spotkania ze zdążającym do Gdańska nuncjuszem. 22 maja posłowie polscy — Kromer i Jan Kostka kasztelan gdański — otrzymali pozwolenie na przejazd przez księstwo pomorskie i z początkiem czerwca stawili się w miejscu obrad¹². Do kraju Kromer powrócił w sierpniu¹³, wysłał wtedy do nuncjusza list,

⁶ H. D. Wojtyńska CP, *Papiestwo — Polska 1548-1563*, Lublin 1977, s. 130.

⁷ Jakub Puteo (1495-1563), abp Bari, kardynał. Od 1553 wiceprotektor Polski w Rzymie. Jeden z legatów na ostatnią sesję Soboru Trydenckiego (zob. Wojtyńska a, jw., s. 283-297).

⁸ Zob. list 3.

⁹ Listy Jana Franciszka Commendone do Karola Boromeusza. Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, Wilno 1847-1851, t. I s. 12.

¹⁰ Być może władca przychylił się do próśb Kromera o zgodę na powrót do kraju dzięki wstawiennictwu Commendonego — zob. list 11.

¹¹ S. Bodniak, Z. Skorupska, Jan Kostka kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną, Gdańsk 1979, s. 117 przypis 150.

¹² Z. Boras, *Stosunki polsko-pomorskie w drugiej połowie XVI wieku. Zarys polityczny*, Poznań 1965, s. 68.

¹³ S. Bodniak, Z. Skorupska, jw., s. 119.

który się nie zachował do dziś (por. list nr 20). Kolejne listy (13 i 14) pisane były tuż przed rozpoczęciem sejmu 1565 r.¹⁴. Pierwszy z nich — z Łowicza, gdzie śniegi zatrzymały Kromera w rezydencji arcybiskupa, do Commendonego oczekującego już w Piotrkowie obrad sejmowych, drugi — zapewne dołączony został do odsyłanej książki.

Kromer opuścił Piotrków przed rozpoczęciem obrad, lecz ponowne spotkanie z nuncjuszem zaowocowało ożywieniem przyjaźni. Następne listy, pisane z Krakowa do Commendonego w Piotrkowie, są najpiękniejszymi listami tego zbioru — obszerne, osobiste, mogą służyć jako podręcznikowe niemal przykłady sztuki epistolograficznej. Kromer gratuluje nuncjuszowi wyniesienia do godności kardynalskiej (list 15), donosi o otrzymaniu papieskiego podziękowania za pracę o celibacie duchownych i o wystosowaniu odpowiedzi (list 16), wyraża żal, że nie może spotkać się z kardynałami Hozjuszem i Commendonem w Lidzbarku (list 17).

Ostatnie listy powstały po wyjeździe Commendonego z Polski. Trzy spośród nich pochodzą z lat 1566-1567. Kromer wspomina w nich m.in. o potrzebie stałego pobytu nuncjusza w Rzeczypospolitej (list 20). List z października 1567 (nr 22) prawdopodobnie dołączony został do nieznanego bliżej listu duchowieństwa polskiego. Dwa ostatnie listy dotyczą dyspens i dyspozycji dochodami z diecezji.

W omawianym zespole znajduje się 14 autografów Kromera oraz 10 listów pisanych przez sekretarzy z własnoręcznymi dopiskami autora *Polonii*. Spośród 24 listów jeden napisany został w 1560, trzy — w 1563, dziewięć — w 1564, sześć — w 1565, dwa — w 1566 r. i po jednym w latach 1567, 1572 i 1573. Zachowane listy nie są wszystkimi pisanyymi w tym czasie przez Kromera do Commendonego. Nie ma wśród nich listów wysłanych w sierpniu i październiku 1564 r. (zob. list 20), październiku 1567 r. (zob. list 22), a także listów ze stycznia 1564 r., których istnienie podejrzewać każe regularność korespondencji w okresie wiedeńskim.

Kromer wspomina niektóre listy otrzymywane od Commendonego¹⁵. Na razie, niestety, nie udało się trafić w archiwach na ich ślad.

Cały prezentowany blok korespondencji zasługuje niewątpliwie na wnikliwą uwagę badaczy problematyki politycznej i religijnej epoki¹⁶. Już na wstępie można jednak zauważyć, że sposób, w jaki pisze, rady, jakich udziela późniejszy biskup warmiński, sprawiają wrażenie pełnego partnerstwa wobec nuncjusza papieskiego. Partnerstwa nie tylko w okresie poselstwa wiedeńskiego, gdy do takiej formy upoważniała równorzędność statusu dyplomatycznego, ale także w czasie „bezczywności” po powrocie do kraju. Skłania to do rewizji obiegowej opinii, jakoby jedynym duchownym polskim europejskiego formatu był w owym czasie Stanisław Hozjusz. Tak jak znaczenie Kromera w Rzeczypospolitej określa nie późny wiek, w jakim otrzymał on koadiutorię i krzesło w senacie (57 i 67 lat), lecz zaufanie władcy wyrażane powierzaniem trudnych misji dyplomatycznych, referatu spraw pruskich w kancelarii czy reorganizacji Archiwum Skarbcza Koronnego na Wawelu, tak pozycję kanonika krakowskiego w Kościele katolickim wyznacza uznanie, jakim darzono jego prace historyczne i teologiczne¹⁷, opinie współczesnych,

¹⁴ Sejm piotrkowski 1565 obradował od 18 stycznia do 14 kwietnia.

¹⁵ Z publikowanej tu korespondencji dowiadujemy się o listach Commendonego do Kromera z 3, 14, 18 I 1564 (list nr 5), 5 II 1564 (nr 7), 7 III 1564 (nr 10), 20 II 1565 (nr 20) oraz „dwu listach” (nr 11 z 1 IV 1564).

¹⁶ Fragmenty dwu listów (nr 5 i 13) cytował już w piątym tomie Uchancianów, T. Wierzbowski (s. 317, 410).

¹⁷ Sławę i uznanie zyskał Kromer na początku lat czterdziestych publikując niemal równocześnie tłumaczenie i edycję z rękopisu eklog homiletycznych św. Jana Chryzostoma (1541) oraz mowę o godności stanu duchownego (*Sermo de tuenda dignitate sacerdotii*, Cracoviae 1542) wygłoszoną na synodzie piotrkowskim 1542. Kolejne prace polemiczne i teologiczne Kromera — *O wierze i nauce luterskiej*. Rozmowa dworzana z mnichem, Kraków 1551-1553, *Orechovius sive de conjugio et coelibatu sacerdotum commentatio*. Ad Stanislaum Orechovium, Coloniae 1564, *Catecheses sive institutiones duodecim de septem Sacramentis et sacrificio Missae et de funebris exequiis*, Cracoviae 1570 — ugruntowały tę opinię. Popularnością w całej Europie cieszyły się także inne prace kanonika krakowskiego, zwłaszcza *De origine et rebus gestis Polo-*

a także przyjaźń z dostojnikami Kościoła, kardynałami: Farnese, Puteo, Maffei, Truchsesem¹⁸, Commendonem oraz Hozjuszem.

VARIA

W różnych tomach serii *Nunziatura di Polonia* oraz *Lettere dei Principi* odnaleziono jeden list kapituły warmińskiej, cztery listy Kromera oraz trzy dokumenty z czasów jego rządów w diecezji warmińskiej.

1. List Kromera do Piusa IV (Kraków, 14 IV 1565) jest podziękowaniem za życzliwe zainteresowanie okazane przez papieża pracy o celibacie duchownych¹⁹, wyrażone listem do autora wystosowanym po otrzymaniu z rąk agenta króla polskiego w Rzymie (i przyjaciela Kromera) Jerzego z Tyczyna egzemplarza dzieła.

2. List do Jerzego z Tyczyna (Dobrzyków, 2 X 1566). Kromer referuje w nim przebieg swej wizyty u arcybiskupa Uchańskiego w Łowiczu. Pisze o planach zwołania na styczeń 1567 r. synodu prowincjonalnego, o swoich opiniach przedstawionych arcybiskupowi oraz prosi o wsparcie w działaniach mających na celu przesunięcia terminu zwołania synodu.

3. Akt uznania Kromera przez kapitułę warmińską za koadiutora. Notariusz nuncjusza stwierdza w nim, że 6 VIII 1571 r. w klasztorze bernardynów w Warszawie stawili się przed nim delegaci kapituły warmińskiej — Samson Worein oraz Bartłomiej Plemiński. Wobec świadków, w obecności całego dworu legata papieskiego Wincentego Portico, stwierdzili oni, że akceptują Marcina Kromera jako koadiutora z woli papieża oraz przyrzekają mu posłuszeństwo „stipulata manu more polonico”.

4. Dwie kopie protestów składanych przez Kromera i kapitułę warmińską w imieniu własnym i Hozjusza przeciw zaprzysiężeniu przez posłów Henryka Walezego postanowień konfederacji warszawskiej. Pierwsza z nich podpisana została przez Kromera 3 VII 1573 r., druga — sygnowana także przez kanclerza kapituły Jana Rosenberga — 14 VIII 1573 r.

5. List Kromera do nuncjusza Caligari (Lidzbark, 5 V 1580) w sprawie pochodzącego z rodziny protestanckiej Fabianusa Quadrantinusa (Fabiana Kwadrantyna). Kwadrantyn, wychowany w otoczeniu Hozjusza, nie mógł zdecydować się na ostateczny wybór między kapłaństwem w diecezji czy w zakonie, między katolicyzmem a luterańską tradycją rodzinną. Kromer prosi dla niego o dyspensę od złożonej w młodości obietnicy wstąpienia do Towarzystwa Jezusowego.

6 i 7. Pisma kierowane w kwietniu 1582 do nuncjusza Bolognetiego dotyczą nadania koadiutorii warmińskiej Andrzejowi Batoremu. Kromer i kapituła wyjaśniają w nich, dlaczego nie mogą zgodzić się na nadanie koadiutorii królewskiemu bratankowi.

Większość publikowanych dokumentów dotyczy faktów i postaci znanych badaczom epoki. Na wyróżnienie zasługują, zdaniem wydawcy, akt uznania Kromera za koadiutora przez kapitułę oraz list do Piusa IV — nie tylko nieznanym dotąd biografom Kromera, ale także przyciągający uwagę artyzmem i kunsztem formy.

---

norm libri XXX (Basileae 1555) oraz *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo* (Coloniae 1577). O zainteresowaniu nimi świadczą współczesne tłumaczenia: łacińskie (Mnich — 1559), niemieckie (Mnich — 1560, *De origine...* — 1562), hiszpańskie (*Polonia* — 1588), polskie (*Polonia* — 1570).

¹⁸ Aleksander Farnese (1522-1589) — kardynał, dyplomata i humanista. Za pontyfikatu dziada, Pawła III, kierownik polityki papieskiej. Wieloletni protektor Polski w Stolicy Apostolskiej (zob. H. D. Wojtyśka, jw., s. 256-272). Bernard Maffei (1514-1553) — abp Chieti, kardynał, humanista. Od 1550 wiceprotektor Polski (tamże, s. 275-282). Otto Truchses von Waldburg (1514-1573) — bp Augsburga, kardynał, dyplomata papieski. O przyjaźni Marcina Kromera z nimi — tamże, s. 277, 286, 296, 305 i in.

¹⁹ Zob. przypis 17, *Orechovius...*

Trzy z wyżej wymienionych pism były już wcześniej publikowane. List do Jerzego z Tyczyna (nr 2) umieścił — ze zmianami i opuszczeniami — w drugim tomie *Uchanscianów* Wierzbowski, list Kromera do Bolognetiego (nr 6) — w trzecim tomie *Annales ecclesiastici* Theiner. Kunze i Nanke w piątym tomie *Monumenta Poloniae Vaticana* wydrukowali listy Kromera i kapituly do Bolognetiego (nr 6 i 7)²⁰. Uzasadniony wydaje się jedynie powtórny druk listu Kromera do Tyczyna — po raz pierwszy w całości. Zrezygnowano z publikacji listów Kromera i kapituly do Bolognetiego uznając pełniejszą podstawę źródłową edycji *Monumenta Poloniae Vaticana*²¹.

ZASADY WYDANIA

Wszystkie dokumenty dzięki życzliwości redaktorów niniejszego tomu publikowane są *in extenso*. Zostały one przygotowane do druku w sposób zgodny z instrukcją wydawniczą z 1953 r.²² oraz zasadami przyjętymi przez redakcję *Studiów Warmińskich*²³.

Każdy dokument poprzedzony został metryczką archiwalną zawierającą określenie formy przekazu (autograf — pisany przez Kromera, oryginał — pisany przez sekretarza z podpisem Kromera, kopia), miejsce przechowywania (dla wszystkich dokumentów Archivum Secretum Vaticanum), nazwę zespołu, numer rękopisu i karty, a także — adres i adnotacje adresata, o ile zostały poczynione i są możliwe do odczytania. W adresach ujednociono ortografię oraz przyjęto stałe zasady użycia wielkich i małych liter. W adnotacjach zachowano ortografię autorów i zaznaczono uzupełnienia tekstu.

W listach rozwinięto skróty tytułów grzesznościowych, uwspółcześionoografię tekstu (akapity), w niewielkim tylko stopniu ingerowano w autorską interpunkcję. Ortografię ujednociono stosując konsekwentnie formy takie jak *littera*, *cetera* itp. Dаты świąt kościelnych rozwiązano i podano w nawiasach kwadratowych w tekście, podobnie jak zlokalizowane odwołania do tekstów Starego i Nowego Testamentu. Znakiem || zaznaczono granice stron i kart. Notki biograficzne w przypisach tekstowych podają jedynie urzędy piastowane w czasie pisania listu.

I. LISTY MARCINA KROMERA DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Wykaz

1. Wiedeń, 6 XI 1560	9. Wiedeń, 18 III 1564
2. Wiedeń, 4 XII 1563	10. Wiedeń, 25 III 1564
3. Wiedeń, 24 XII 1563	11. Wiedeń, 1 IV 1564
4. Wiedeń, 31 XII 1563	12. Malbork, 15 V 1564
5. Wiedeń, 8 i 15 II 1564	13. Łowicz, 30 XII 1564
6. Wiedeń, 27 II 1564	14. Piotrków, 10 I 1565
7. Wiedeń, 4 III 1564	15. Kraków, 1 IV 1565
8. Wiedeń, 11 III 1564	16. Kraków, 14 IV 1565

²⁰ Zob. Edycja, cz. II, dok. 2, 6, 7.

²¹ Dla omawianych dokumentów poza kopiami z Archivum Secretum Vaticanum (Nunziatura di Polonia) podstawę źródłową stanowiły kopie z biblioteki kapitulnej w Toledo. List Kromera (nr 6) kończy w tej edycji kilkunastu PS nie notowane w kopii ASV.

²² Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, Wrocław 1953, red. K. Lepszy.

²³ Por. Korespondencja Stanisława Hozjusza, t. V, i III (cz. I), *Studia Warmińskie*, t. XIII, XV (s. 38-40) i XVII (s. 24-28).

17. Kraków, 26 V 1565	21. Kraków, 21 VI 1566
18. Kraków, 16 VI 1565	22. Kraków, 11 X 1567
19. Smolajny, 22 X 1565	23. Lidzbark, 1 IV 1572
20. Kraków, 18 V 1566	24. Lidzbark, 6 V 1573

1.

Wiedeń, 6 XI 1560

ORYGINAŁ: Rzym, Archivum Secretum Vaticanum (dalej — ASV), Lettere dei Principi (dalej — Principi), rkps 24 k. 144. Na k. 147v adres: *Reverendissimo Domino Ioanni Francisco Commendano Episcopo Zacynthensi etc.* i adnotacja: 1560, *Cromeri Poloniae Regis oratoris ad Caesarem, dat[ae] Viennae VI Novemb[ris]*.

Reverendissime Domine.

Ostendit mihi nuper Reverendissimus Dominus meus Varmiensis¹ epistolam tuam bene longam, sapienter et pie maximis de rebus ad se scriptam. In cuius calce amanter mei mentionem fecisti. Ostenderat idem prius aliam. Sed ita tunc eram occupatus, ut neque a quo ea scripta esset, neque quid contineret, satis animadverteterem, nisi haec posterior mihi id in memoriam revocasset. Ac suspicaris tu fortasse de me aliquid secus quam ego velim, quod nihil tibi tunc neque a me, neque pro me responsum est. Verum ita se res habet, quemadmodum scribo. Nunc quidem certe, quamvis tempore ac tabellarii discessu excluderer, nolui tamen committere, quin aliquid litterarum ad te darem et tuam istam voluntatem erga me propensam confirmarem. Istud quod promittis erit mihi magnopere gratum, licet nunc in historia non verser. Poterit spero mihi inservire, si quando in lucem prodibunt ea, quae superioribus annis a me lucubrata premuntur adhuc certis de causis. Velim autem persuadeas tibi me tui esse observantissimum et studiosissimum, propter admirationem eximiae doctrinae, sapientiae, virtutis, pietatisque tuae, quae ego partim Varmiensis nostri sermonibus partim litteris tuis ad eum perspexi. Ceterum quibus de rebus ad eum ipsum Varmiensem scripsisti, si quid maxime scribere vicissim ad te velim, nunc non licet. Vale, meque ut caepisti ama. Vienna, 6 Novembris 1560.

¹¹Tibi addictissimus
Mart. Cromerus
orator Poloniae apud Caesarem¹¹

¹¹¹¹ własnoręcznie

2

Wiedeń, 4 XII 1563

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 145. Na k. 146v adres: *Reverendissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino et Amico Observandissimo. In aula Sacrae Maiestatis Regiae Poloniae* i adnotacja: *Vienna, del Amb[asciato]re Cromero, di 4 Dic[emb]re, R[eddi]tae in Varsovia die 27.*

Reverendissime Domine, Domine et Amice Observandissime.

Studium et obsequium meum sedulum Reverendissimae Dominationi Tuae officiose inprimis defero.

¹ Stanisław Hozjusz (1504-1579), biskup warmiński od 1551, od 1561 kardynał (zob. W. U r b a n, Hozjusz Stanisław, PSB, (X, s. 42-45).

Gaudeo Dominationem Tuam Reverendissimam salvam pervenisse Cracoviam, procuratorumque meos memores praeceptorum meorum ipsi praesto fuisse obsequio suo.

Vellem copiis quoque ex inopi re familiari prolixius adfuissent. Non dubito autem id quicquid erat te boni consuluisse, animo meo, qui tibi addictissimus est, non rebus ipsis omnia metentem. Tibi vero imputabis, si quid incommodi perpessus es, qui neminem tuorum eo praemiiseris. Nos quidem ambos promissa quorundam fecerunt. Tu errori meo dabis veniam.

Mitto rursus Dominationi Tuae Reverendissimae alias litteras, Tridento mihi allatas nudiusstertius. Inde opinor, ea cum de fine concilii, tum de omnibus recte intelliget, ac decreta edita accipiet. Hic praeterea nihil est novi. Bene valeat Dominatio Tua Reverendissima. Vienna, 4 Decembris 1563.

“Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus
M. Cromerus”^a

^a” własnoręcznie

3

Wiedeń, 24 XII 1563

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 149. Na k. 154v adres: *Reverendissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino et Amico suo Observandissimo* i adnotacja: *1563 Vienna, 24 dicembre, del Cromero.*

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine Observandissime. Studium et obsequium meum sedulum Reverendissimae Dominationi Tuae officiose inprimis defero.

Nuper scripsi Dominationi Tuae Reverendissimae quae aliunde acceperam de valetudine Pontificis Maximi.² Nec ea vana prorsus fuere. Nunc et Tridento et Roma scribuntur, cum nondum omnino esse extra periculum. Noster quidem Varmiensis dimissus ab eo, nec viatico ullo instructus, ad ovile suum revertitur, 14 die mensis huius Tridentum reliquit. Equidem eius causa gaudeo. Nescio, an etiam tu tua.

De supplicetili tua tuorumque a publicanis caesareis intercepta in Silesia cum primum accepi, egi cum caesare per aulicos eius magistratus visus est moleste ferre. Mandatum eius mitto, ut omnia restituantur. In Gallis admiraldu³ cum suis videtur sese rursus erigere, reginae⁴ favore. Bene valeat Dominatio Tua Reverendissima. Vienna, 24 Decembris 1563.

^a”A patrono antecessoris tui⁵ tibi cave, Nostro⁶ quidem tua causa amicus non est.

“Reverendissimae Dominationis Tuae
obsequentissimus
M. Cromerus”^a

^a” własnoręcznie

² Pius IV — Jan Aniol Medici (1499-1565) — papież od 6 I 1560.

³ Gaspar de Coligny (1519-1572) — przywódca hugenotów francuskich.

⁴ Katarzyna Medycejska (1519-1589) — żona Henryka II, matka Franciszka II, Karola IX i Henryka III. Podczas panowania Karola IX regentka.

⁵ Poprzednikiem Commendonego był Bernard Bongiovanni (1512-1574), bp Camerino (ep. Camerinensis) od 1537, nuncjusz w Polsce w latach 1560-1563. Protęgował go Jan Morone (1509-1580) — dyplomata i humanista, od 1542 kardynał, legat papieski na III sesję Soboru Trydenckiego.

⁶ Hozjuszowi.

4

Wiedeń, 31 XII 1563

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 150. Na k. 153v adres: *Reverendissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Nuntio Apostolico, Domino suo Observandissimo* i adnotacja: *1563 Vienna, ult[im]o di dicembre, del Cromero.*

Reverendissime Domine.

Reverendissimus Dominus Praemisliensis episcopus⁷ vice prolixae epistolae mihi nunc crit apud te cum quo tu quoque rectissime de omnibus communicare poteris. Est enim bonae mentis, ut nosti, et candidus et absque fuce.

E comitiis istis et e futura synodo velim te magnam laudem defensae et instauratae apud nos religionis et ordinis ecclesiastici pristino nitore restituti reportare. Non esset abs re, si Varmiensis noster rediens in Prussiam, a rege et episcopis istuc acciretur. misso obviam tabellario versus Nyssam, modo ut id salva dignitate eius fiat. Alioqui non arbitror istuc eum venturum esse iustis de causis. Post diem crastinum videbo eum, uti spero Cremsii⁸. Huc enim venturum se esse negat. Conabor persuadere.

Roma nihil novi. Pontifex meliuscule habere dicitur. Galeri fortassis in alterum mensem reüciuntur. Vale. Vienna, ultima die anni 1563.

Tui observandissimus

Mart. Cromerus

De progressu comitorum istorum abs te certiora et exquisitoria omnia expecto, quam a nostratibus.

5

Wiedeń, 8 i 15 II 1564

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 151-152. Na k. 152v adres: *Reverendissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino et Amico suo Observandissimo* i adnotacja: *Vienna, 8 di febr[ua]io, del Cromero.*

Reverendissime in Christo Pater Domine, Domine Observandissime.

Studium et obsequium meum sedulum tibi officiose inprimis defero.

Nuper indicavi tibi nullas me abs te Varsavia litteras accepisse. Quod equidem mirabar eo magis, quod accepit Cardinalis noster Varmiensis cum hic esset, non Varsavia quidem, sed e proxima ei mansionem datas. Vix dum veredarius cum meis illis et aliis istuc hinc discesserat, cum mihi ternae simul tuae redditae sunt: tertia, quartadecima et decima octava die Ianuarii scriptae. Quibus etiam adiunctae erant ad Varmiensem, cum is iam Poloniae fines, ut est verisimile, attigisset. Eas igitur remitto, ut in Prussiam ad eum transmittantur, quandoquidem non videtur istuc esse venturus ad comitia, quantum e tuis ad me conicere potui. Idque ego ita fore suspicatus sum, ut tu scribis, memor veteris de Amane et Mardochoeo [Est 3-8] historiae. Sed ea et omnia Deo committenda sunt.

Quod ostendis, regem⁹ tibi satis satisfacere in colloquiis, gaudeo. Opto autem, ut in actionibus quoque ac decretis satisfaciat. Itaque fores spero, praesertim si nostri praesules condona-

⁷ Walenty Herburt (1524-1572), biskup przemyski od 1560, uczestnik ostatniej sesji Soboru Trydenckiego (zob. S. Cynarski, Herburt Walenty, PSB, IX, s. 453-454).

⁸ Krems — miasto w północno-wschodniej Austrii, u ujścia rzeki Krems do Dunaju.

⁹ Zygmunt August (1520-1572).

tis tua opera Reipublicae et Ecclesiae dissidiis inter ipsos et odiis mutuis, officio suo non deerunt. Quanquam vereor ne istis moribus et actionibus suis ita dignitatem suam imminuerint auctoritatemque elevarint, ut surdis, quod dicitur, canant fabulam. Tua quidem epistula desperationis plena est. Nec immerito. Sed boni aut forti sis animo. Quid, si enim non abiecit adhuc nos Deus in finem? Tu vero non solum Praemisiensem, verum etiam Posnaniensem¹⁰ spero, adiutorem habebis. Quanquam is quoque offensionem quandam prae se fert istinc profectam. In dies hic eum expecto. Nam ab Hispaniis abhorret.

De synodo quod scripsi, de provinciali intellexi; quam institui certe par est post finitum concilium. Quod de actis comitorum nostratum et aliis de rebus mecum communicas, est mihi pergratum. Amici mei istic vel gravioribus negotiis distinentur, || vel religione quadam, ne dicam superstitione tenentur, quo minus de omnibus ad me perscribant. De Polosco utinam verum sit¹¹. Hic nihil est modo scriptu dignum. Nam de rebus Romanis inde tibi perscriptum esse arbitror in eo fasciculo, quem grandiusculum ante aliquot dies per cursum nostrum claudicantem ad te misi.

Rex Romanorum¹² ante Quadragesimam [15 II] Praga huc rediturus esse speratur. Antevertet opinor dominus Delphinus¹³. Comitia hic instituentur. Mox in Styria. Quo Carolus archidux¹⁴ proficiscetur, aditurus possessionem attributi a patre¹⁵ dominatus. Nos, si vita viresque suppetent, adulto vere in Boemiam concedemus. Nisi forte prius hinc ego revocor. Venetus orator successorem expectat Surianum¹⁶, nostri iam pridem amicum. Roma mihi scribitur, complures e sacro collegio non satis aequo animo ferre, quod non eo se Tridento Varmiensis noster receperit. Ego ipsius causa gaudeo. De cura expediendae suppellectilis tuae non est, quod mihi gratias agas. Feci officium meum. Supervacaneum autem id fuisse gaudeo. Vale vir ornatissime. Vienna, 8 Februarii 1564.

¹⁰Episcopus Redonensis orator Gallicus¹⁷ petivit a me, ut salutem tibi officiosissime verbis suis adscriberem. Pharensis¹⁸ eras opinor hic aderit. Rex Romanorum non multo post. Reditus in gratiam cum Radivilo quid sibi vult?

Tibi addictissimus
Mart. Cromerus

|| Pontifex 26 Ianuarii approbavit omnia decreta Concilii Tridentini. Rex Romanorum hodie hic expectatur. Dominus Delphinus mecum pransus est. 15 Februarii.

Posnaniensis episcopus perendie aderit. Ad comitia recta contendit. De partu(!) pontificis silentium¹⁹. Borromeus²⁰ existimatur in Hispaniam esse profecturus. Ego non credo^a.

** własnoręcznie

¹⁰ Adam Konarski (1526-1574) — poseł w Rzymie 1560-1564, od 1562 biskup poznański (zob. R. Żelewski, Konarski Adam, PSB, XIII, s. 447-449).

¹¹ Autor wspomina zapewne jakąś pogłoskę o odzyskaniu Połocka zajętego przez wojska moskiewskie 15 II 1563.

¹² Maksymilian II Habsburg (1527-1576) — król Rzymski od 1562.

¹³ Zachariasz Delfinus (zm. 1584) — biskup Hvaru w Dalmacji (ep. Pharensis), nuncjusz w Wiedniu 1554-1556 i 1560-1565.

¹⁴ Karol Habsburg (1540-1590) — arcyksiążę Austrii od 1564.

¹⁵ Ferdynand I Habsburg (1503-1564) — cesarz od 1556.

¹⁶ Michał Surianus.

¹⁷ Bernard Bochetel (Bouchelet), biskup Rennes (ep. Redonensis) 1561-1565.

¹⁸ Zachariasz Delfinus.

¹⁹ Nawiązanie do wcześniejszych wiadomości o ciężkiej chorobie papieża (zob. listy 3, 4).

²⁰ Karol Boromeusz (1537-1584) — nepot Piusa IV, kardynał od 1560, od tegoż roku arcybiskup Mediolanu.

6

Wiedeń, 27 II 1564

ORYGINAL: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 155. Na k. 165v adres: *Reverendissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino et Amico suo Observandissimo* i adnotacja: [...] ^a 18 marzo.

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine et Amice Observandissime. Studium et obsequium meum sedulum tibi officiose inprimis defero.

Fasciculum litterarum, quem Roma heri accepi, tibi mitto. Praeterea quod scribam non habeo. Nisi forte, quod Pontifex Maximus Regem Romanorum oboedientiam de more professum confirmavit. Acta Concilii salvis praerogativis Sedis Apostolicae approbavit. Congressum cum Hispano et Gallo expetivit. Suis Hispani beneficio prospexit. Hic Caesar²¹ meliuscule tamen habere videtur. Rex auctus est filia²². Lotaringi cardinalis²³ adventus in expectatione est, ut conficiatur de affinitatibus mutuis. Adversarii eius in aula Gallica regnant propemodum. Cum Anglis pax nondum coivit. Ferrariensis et Florentinus de matrimonii hic nondum confecerunt²⁴. Tuus civis purpuraturit²⁵. Michaeli Surianus succedet. Vale. Vienna, 27 Februarii 1564.

^bRoma mihi scribitur carpi te ab eo, cui successisti, subornato, ut videtur. Sed in eum vicissim inquiri coepisse, et rationem obitae legationis ab eo fortassis exactum iri. De te quae scribuntur e Polonia, mihi non displicent.

Tibi addictissimus
Mart. Cromerus^b

^a kilka słów nieczytelnych

^b własnoręcznie

7

Wiedeń, 4 III 1564

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 156-v. Na k. 164v adres: *Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino suo Observandissimo* i adnotacja: 1564 Vienna, Cromero, 4 di Marto, lic[...] ^a al 18 in Varsavia].

Reverendissime et Observandissime Domine.

Per Ioannem Baptistam Puccinum²⁶ misi tibi nuper grandiusculum fascem litterarum. Nunc nihil est, quod scribam, praeter tuas quinta Februarii datas me hodie accepisse et mox cardinali Borromeo suas ad manus dominii Ticinij²⁷ mittere. Tibi, quoque mitto, nescio cuius fasciculum.

²¹ Ferdynand I.

²² Maria (19 II — 26 III 1564) — córka Maksymiliana i Marii, córki Karola V.

²³ Karol de Guise (1524-1574) arcybiskup Reims (aeq. Remensis) od 1538, od 1547 kardynał lotaryński.

²⁴ Książę Ferrary — Alfons II Este i książę Florencji — Franciszek Medici poślubili córki Ferdynanda I, a siostry Maksymiliana i Karola Barbarę (1539-1572) i Joannę (1547-1578) w grudniu 1565.

²⁵ Trzecia promocja kardynalska Piusa IV odbyła się w styczniu 1563, czwarta — w marcu 1565 (C. Eubel, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi...*, vol. III, Monasterii 1923, s. 40).

²⁶ Jan Baptysta Puccini — Włoch, prywatny sekretarz Bony, skryba włoski w kancelarii królewskiej, sekretarz Zygmunta Augusta (zob. M. Korolko, *Poczet sekretarzy królewskich Zygmunta Augusta. 1548-1572, Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, XXI, 1986, s. 78-79).

²⁷ Jerzy z Tycyna (ok. 1510-1585) — od 1560 agent królów polskich przy dworze papies-

Gaudeo Serenissimum Regem nostrum tibi satisfacere. De te non malus odor istinc huc et Romam usque, ni fallor, permeat. Quem tu ales magis etiam vel acre sit aenulis.

Cardinalem nostrum saluum et incolumen ad sua pervenisse, iuvat me nosse. De ratione comitorum istorum "ne me" tam accurate mihi scribuntur²⁸. Habeo gratiam. Referre etiam studeo. Hinc nunc^a nihil est. Rex Romanorum, ut prius etiam fortasse tibi scripsi, confirmatus est a Pontifice. Heri ipse mihi dixit oratorem suum honorifice tractatum esse. Exacta quidem ab eo fuisse verba quaedam praeter quam convenerat. Sed cum constanter abunisse^a et pervicisse.

De communione sub utraque specie tractatur adhuc cum Pontifice. Si spes erit impetrandi, tum demum orator mittetur. Mihi videretur satius esse universe et publice id permittere quam particulariter alicui homini vel provinciae indulgere. Episcopus Mutinensis²⁸ Romam accitus est, nescio an hac de causa. Alii porro inde exiguntur. Purpura || turienses adhuc pendent. Gallus et Hispanus de praerogativa loci summa contentione nec sine minis agunt, ita ut Pontifex necesse habeat abstinere sacris publicis. Sed haec et alia rectius opinor ex adiunctis cognosceat Dominatio Vestra Reverendissima. Quae bene valeat. Vienna, 4 Martii 1564.

Hispani Madridi nuper contumeliose tractarunt imaginem Christi crucifixi. Deiectam^a enim ac dissectam ex arboribus suspenderunt funibus. "Latent patratore"^a. Piaculum id publice indictis supplicationibus interveniente regina et principe expiatum est. Sparsus etiam fuit rumor per Hispanias de rege²⁹ interfecto.

Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus
M. Cromerus

^a. "a" odczytanie niepewne

8

Wiedeń, 11 II 1564

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 157, 158. Na k. 163v adres: *Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Polonium Nuntio Apostolico, Domino suo Observandissimo* i adnotacja: 1564, Vienna, del Ambasciatore Cromero, di 11 di Marto.

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine Observandissime. Studium et obsequium meum summum Dominationi Tuae Reverendissimae officiose inprimis defero.

Et tuae illae litterae, quarum nunc facis mentionem, ad me pervenerunt, et meae posteriores ad te, uti spero, et Reverendissimum Dominum Posnaniensem episcopum credo iam istic habetis bene suffarcinatum. Quem extrudi rursus quamprimum cupio, sed absolutis tamen comitiis istis, aut certe restitutis in integrum ordini nostro praerogativis et iure suo. Nihil est autem, quod in negotium Parsoviam³⁰ reiciatur. Urgendus est rex, ut promisso suo faciat satis. Id si perficitur, tu triumphes licebit.

Qua cum Lithuanis et ab illis hactenus acta sunt, non usquequaque mihi placent. Vilnensem palatinum³¹ accepi nimis procaciter et intemperanter in senatu locutum esse. Secundae res

kim, przyjaciel Kromera (zob. J. A x e r, Jerzy z Tyczyna — humanista i dyplomata [w:] *Polski dyplomata na papieskim dworze. Wybór listów Jerzego z Tyczyna do Marcina Kromera. 1554-1585*, Warszawa 1982), s. 10-38.

²⁸ Jan Morone — od 1564 biskup Modeny (ep. Mutinensis).

²⁹ Filip II (1527-1598) — król Hiszpanii od 1556.

³⁰ Parczew — miasto królewskie na szlaku wiodącym z Małopolski na Litwę. Miejsce obrad sejmu 1564 (24 VI — 12 VIII).

³¹ Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515-1565) — marszałek ziemski od 1550, kanclerz litewski i od 1551 wojewoda wileński (zob. J. J a s n o w s k i, Mikołaj Czarny Radziwiłł. 1515-1565, Warszawa 1939, H. L u l e w i e z, Radziwiłł Mikołaj, PSB: XXX, s. 335-346).

faciunt homines ferociores et insolentiores. Suo sibi iumento aliquid accersiverit, si. Sed pax.

Ad Ticinium tuas nullas vidi. Novi nihil usquam, quod scriptu dignum sit. Mirabilia quaedam Germanica cum his tibi mitto. Mitto et regi sive procancellario³². Partus Pontificis differitur³³. Executio quoque decretorum Concilii in aliquot menses comprehenditur. Quid si in annos etiam? Bene valeat Dominatio Tua Reverendissima. Vienna, 11 Martii 1564.

^aReverendissimae Dominationis Tuae
addictissimus
Mart. Cromerus^a

[k. 158] Ante complures annos Eichsteti in Germania mirabile quiddam accidit. Homo quidam gravissimis ventris torminibus moriens praecepit adstantibus, ut post obitum suum reseca- retur. Mira inventum iri in ventriculo suo. Delata res est ad magistratum. Iussu eius praesentibus nonnullis etiam ecclesiastici ordinis gravibus et honoratis viris apertus est venter et ventriculus hominis paulo ante mortui. Reperta sunt in eo haec numisma quasi grossus grandior. Radium vocant Germani. Lignum teres intortum et quasi decorticatum crassitudine digiti, longitudine semicubiti fere. Frustum ferri eadem longitudine, in speciem serrae serificiae, crassitudine ligni dimidia, utrinque acutum. Item tres cultri, quorum unus paulo brevior semicubito manubrium habebat ligneus alii duo aliquanto breviores sine ligneis manubriis. Ferri acies tam in cultris, quam in frusto magna ex parte adesa est sive rubigine, sive calore stomachi. Ligna sunt integra et solida. Erant et pili conglomerati, sed consumpti fere. Haec ego vidi oculis meis, nuper ab episcopo Eichstetensi cum testimoniis fide dignis Caesariae Maiestati transmissa. Incantationibus id ita factum esse creditur.

Vidi etiam apud candem Caesarem Maiestatem picturam montis cuiusdam Sueviae cuius magna pars abrupta, pedetentim per octo dies [adspicientibus et mirantibus accolis rusticanis] solide in vallem subiectam delata est ad spacium dimidii milliarii Germanici, salvis et integris arboribus in cacumine. In medio vero inter partes montis ita dirupti planicies et quasi vallis relicta est; et colitur ut audio. Mons quidem saxosus est. Extant tamen sparsim, etiam in valle illa media ingentia frusta quaedam, ab utraque montis parte superne una cum arboribus abrupta. Ferunt accolae, cum dirumperetur mons mugitum sonorum auditum fuisse aliquamdiu.

^a własnoręcznie

9

Wiedeń, 18 III 1564

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 159. Na k. 162v adres: *Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratis Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino suo Observandissimo i adnotacja: 1564, Vienna, Cromero, 18 Marto, lic[...]* di 2 Aprile in Varsovia.

Reverendissime et Observandissime Domine.

Litterarum fasciculos aliquot, Venetiis modo³⁴ ad me allatos, tibi mitto. Roma mihi scribit Ticinius episcopus iam Roma exigi ad residentiam. Se de tuis actionibus rogatum a pontifice et Carolo Borromaco, fecisse officium suum. De Morono huc allegando mussari. Mare piratis refertum esse, cepisseque eos trirremem Florentinam et alteram navim. Hic nihil est novi.

³² Piotr Myszkowski (ok. 1510-1591) — podkanclerzy w latach 1563-1569 (zob. L. Hajdukiewicz i H. Kowalska, Myszkowski Piotr, PSB, XXII, s. 382-390).

³³ Por. listy 3-6.

³⁴ Poczta kursującą na trasie Wenecja-Wiedeń.

Cardinali Varmiensi suadeo, ut si extrahuntur comitia, istuc accurrat ad salutandum regem primo quoque tempore. Non est dubium, eum dimissum iri, cum petiverit. Poterit autem se abstinere senatu ac celebritatibus publicis. Bene valeat Dominatio Vestra Reverendissima. Vienna, 18 Martii 1564.

Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus
Mart. Cromerus

10

Wieden, 25 III 1564

ORYGINAL: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 160-v. Na k. 161v adres: *Reverendissimo in Christo Patri et Domine, Domino Ioanni Francisco Commendono, Dei gratis Episcopo Zacynthi et in Polonium Nuntio Apostolico, Domino suo Observandissimo* i adnotacja: 1564 Vienna, 25 di marto, del Cromero.

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine Observandissime. Studium et obsequium meum summum tibi officiose inprimis defero.

Nudius tertius Friderici Pendasii³⁵ nostri litteras Vratislavia, heri Varsavia tuas accepi, septima die huius mensis datas. Camerinenses³⁶, quas remisisti, non arbitror a me missas fuisse. Misi tamen eas Romam cum aliis. De episcoporum nostratum mutuis inter ipsos dissidiis atque etiam rixis quae ad me scribuntur, permolesta mihi accidunt. Neque tamen ob id tu animo concidere vel sat hiscere debes. In tempestate, non in tranquillo est periti gubernatoris usus, et artis demonstratio. De corrigendis viciosis decretis nihil nunc, opinor, agitis. Utinam aliquando tamen. Impedimento erit bellum Moschicum. Vereor, ne accedat et Valachicum, seu Turcicum verius, si vera sunt quae huc afferuntur Cracovia. Hic etiam nonnihil trepidatur, propter accessum Beberbegi ad Sirmium.³⁷ Cardinalis Moronus post Pascha [2 IV] hic aderit legatus. Vidi ipsius et Borromaei litteras ad civem tuum, qui tamen hinc non amovebitur. Pergratum est mihi litteris tuis nosse de ratione et progressu comitiorum istorum. Hic nihil est modo, quo tibi gratiam referam. Posnaniensem miror alio divertisse. Acquieverat is in consilio meo, ut istuc recta contenderat. Nec longius istinc eum abesse credebam, qua die tuae litterae scriptae sunt.

Iacobus Gastgeber solet mihi hic inservire nonnunquam. Cupio et ego vicissim ei commo- dare. Sed videtur is negligentior esse in curandis rebus suis. Neque regias litteras mihi misit, neque frater eius me admonet, ostenditque quid facto opus sit. Equidem iam pridem ei detuli operam et studium meum. Alacrius etiam facero omnia propter tuam commendationem.

Valentinus Cusborius³⁸ ipse istinc ad me dedit litteras. Quos salutari vis, salutabuntur per primam occasionem. Tu has tuis adiunctas transmittes, aut ipse fortasse reddes. Pendasum salvere iubeo. Nihil ipsi nunc respondeo. Iam respondi superius.

^aBrevi ipse eum et Reverendissimam Dominationem Vestram coram, uti spero, salutabo. Moronus rationes pa||candae in religione Germaniae rationes allaturus esse dicitur. Verum suspicantur nonnulli temporis eximendi causa legationem eius ostentari. Sub olfaciat velim Dominatio Vestra Reverendissima quod sibi velit ista mea tam repentina revocatio. Et si quod erit,

³⁵ Fryderyk Pendasio (zm. 1603) — sekretarz Commendonego.

³⁶ Do biskupa Camerino, Bernarda Bongiovanni?

³⁷ Sirmium — obecnie Sremska Mitrovica w Jugosławii.

³⁸ Walenty Kuczborski (1525-1572) — od ok. 1551 na dworze Hozjusza, szef kancelarii kardynała, od 1564 kanonik warmiński (zob. J. Tazbir, Kuczborski Walenty, PSB, XVI, s. 73-74).

quod me nosse referat, faciat me, quaeso, certiozem. Per Cracoviam iter faciam. In Hispanias ire nolim. Litteras ex Italia ad me allatas, mitto Dominationi Vestrae Reverendissimae. Quae bene valeat. Vienna, 25 Martii 1564.

Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus
M. Cromerus^a

^a własnoręcznie

11

Wiedeń, 1 IV 1564

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 166. Na k. 173v adres: *Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Ioanni Francisco Commendano, Dei gratia Episcopo Zacynthi et in Poloniam Nuntio Apostolico, Domino suo Observandissimo* i adnotacja: *1564 Vienna, Calend[is] Aprilis, Del Cromero.*

Reverendissime Domine.

Dolet mihi maiorem in modum ita prodi a nostris causam ecclesiasticam. Qua re te executiari non dubito. Quid agas ferimur ipsi in praecipitium.

De rebus Romanis nihil tibi scribo. Litteras alienas mitto. Inde rectius omnia. Ticinius mihi scribit. Queri te de se, et quidem immerito.

De Moroni adventu rursus dubitatur. Vale. Vienna, Calendis Aprilibus 1564.

De reditu meo scripsi tibi nuper. Et quid fieri abs te cupiam.

Tibi addictissimus
Mart. Cromerus

12

Malbork, 15 V 1564

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 167. Na k. 172v adres: *Reverendissimo Domino meo Nuntio Apostolico etc.* i adnotacja: *1564 Marienburg, 15 di Maggio, del Cromero.*

Reverendissime Domine.

Equidem statueram ipse coram Dantisci valedicere Dominationis Vestrae Reverendissimae. Sed eum temporis spacio excluderem, veritus ne in mora essem, mutavi consilium. Huc accessit etiam rumor hic sparsus de peste acriter civitatem illam invadente. Discedens igitur hinc recta Rostochium cum collega meo³⁹, non existimavi mihi committendum esse, quin vel litteris hisce valedicerem Dominationi Vestrae Reverendissimae, quam mihi omni officio et obsequio colendam et observandam ipsius merito suscepi. Persuadeat autem ea sibi, habere se et habituram esse deinceps etiam in hoc gelido septentrione non frigidum cultorem, et, si permittis, amicum tui studiosissimum, Martinum Cromerum, qui vicissim omnia sibi de mutua ipsius benevo-

³⁹ Jan Kostka (ok. 1520-1581) — kasztelan gdański od 1556 (zob. S. Bodniak, Z. Skorupska, jw.; H. Kowalska, Kostka Jan, PSB, XIV, s. 345-348).

lentia pollicetur. Deus autem reducat Dominationem Vestram Reverendissimam salvam et incolumem, auctamque et cumulatam dignitate et omni felicitate diutissime servet. Marieburgi, 15 die Maii 1564.

Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus
Mart. Cromerus

13

Lovicz, 30 XII 1564

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 168. Na k. 171v adres: *Reverendissimo Domino meo, Domino Episcopo Zacynthiensi et Nuntio Apostolico i adnotacja: 1564 Lovicz, 30 Decembri, del Cromero.*

Reverendissime Domine.

Humanissime hic acceptus sum a Reverendissimo Domino archiepiscopo⁴⁰ tractorque laute et honorifice. Proinde diutius hic subsisto, quam statueram. Revera retinet is, quidem me, sed magis nives impediunt. Cum primum potero, antevrtam eum Petricoviam. Ipse enim vix intra decimum diem videtur hinc esse commoturus. Ego vero etiam ante initium comitiorum cogito inde me subducere, ne cui incommodem.

Videtur et hinc expedire, et referre nostra publice, ut Illustrissimus Dominus Cardinalis⁴¹ adsit ad comitia. Quod si patitur is sibi a vobis persuaderi, nihil erit, quod ego tam inclemente coelo ad eum excurram. Hic noster contendit, ut intersim comitiis, hospiciumque defert. Mihi non libet, neque Cardinali videtur. Verum de his et aliis brevi coram. Bene valeat Dominatio Vestra Reverendissima. Lovicia, 30 die Decembris 1564.

Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
M. Cromerus

14

Piotrków, 10 I 1565

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 181. Na k. 187v adres: *Reverendissimo Domino meo Nuntio Apostolico etc. i adnotacja: 1566 (!) Piotrcovia, 20 (!) di gennaio, del Cromero.*

Reverendissime Domine.

Illustrissimi Cardinalis nostri familiaris iam istic est opinor. *Iudicium de iudicio*⁴² remitto. Per eum remittendum esse existimo, ut primo quoque tempore absolvatur, et in lucem prodeat. Reverendissimo Domino Procancellario⁴³, si videbitur, potero communicare id exemplum, quod Thomas meus⁴⁴ descripsit. Tametsi additamentum, quod vidi apud Dominationem Ve-

⁴⁰ Jakub Uchański (1502-1581) — arcybiskup gnieźnieński od 1562 (zob. T. Wierzbowski, jw.)

⁴¹ Hozjusz.

⁴² Dzieło S. Hozjusza Catholici cuiusdam et Orthodoxi iudicium et censura de iudicio et censura ministrorum Tygurinorum et Heidelbergensium, de dogmate contra adorantam Trinitatem in Polonia..., Coloniae 1565.

⁴³ Piotr Myszkowski.

⁴⁴ Zapewne Tomasz Płaza (ok. 1512-1593) sekretarz i zaufany Kromera od lat pięćdziesiątych (zob. W. Urbana, Płaza Tomasz, PSB, XXVI, s. 778-780).

stram Reverendissimam requirimus. Novi nihil est, nisi quod hic hodie incerto rumore vulgatum est, Vitepscum esse captum⁴⁵. Comitiorum initium differtur fortassis totos octo dies. Bene valeat Reverendissima Dominatio Vestra. Petriocoviae, 10 Ianuarii 1565.

Reverendissimae Dominationis Vestrae
servitor
M. Cromerus

15

Kraków, I IV 1565

ORYGINAE: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 169-v. Na k. 170v adres: *Reverendissimo et Illustrissimo Domino, Domino Iouanni Francisco Commendone designato Cardinali et in Polonia Legato Apostolico, Domino suo Colendissimo* i adnotacja: *[15]65 Cracovia, P[rim]a Aprilis, D[omin]i Martini Cromeri.*

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine Colendissime.

Non satis propitiis gratiis natus, nec in aulico vitae genere aetatem terens admodum aulicus nunquam fui, et nunc posteaquam aulam reliqui, minus etiam aulicari, hoc est, vulgaribus officiis principum virorum gratiam et favorem venari mihi libet. Vera quidem et solida officia erga quosvis homines praesertim autem virtute, doctrina ac dignitate praeditos, nunquam defugi. Quorum illud tu non ignoras, Commendone amplissime. Hoc autem credere mihi affirmanti potes, quandoquidem expertus ipse non es. Sed nunc tanto delibutus sum gaudio, cum te in amplissimum cardinalium collegium relatam et cooptatum esse accepi, ut continere me non possem, quin inter densas gratulantium tibi catervas, cum ipse longius absim, vicariam pro me epistolam ad te mittam. Neque eam tamen aulico artificio, verborumque lenocinio conditam, sed ieiunam et horridulam, ut ipsum tibi praesentem Cromerum intueri et audire videare. Ceterum non e manibus vel ore, sed ex intimo pectore profluentem. Atque alii quidem aliter fortassis hoc officii genere sese apud te iactant, mea, quo aliisdem locum, brevis ac talis erit gratulatio. Gratulor tibi Commendone honorem istum praeter nostram tuamque ipsius expectationem obvenisse. Quid hoc? Dicet aliquis e familiaribus tuis. An tibi noster eo videtur esse indignus? Mihi vero vel hoc ipso nomine dignissimus, quod praeter expectationem. Non enim ambivit, non prehensavit, non habuit suffragatores, neque praesentes, neque absentes, nec scio, an adversarios, potius quosdam, qua gratia et autoritate || valent Romae, habuit. Igitur neque ipse, neque nos studiosi ipsius sperare et expectare potuimus, in tanta praesertim ambientium et pro se ipsis sagtagentium turba. Quo praeclarior elucescit de absentis eximia virtute et meritis purpurati collegii et pontificis maximi iudicium. Et quidem eius pontificis, qui plurimis et maximis in rebus constanter toti orbi christiano iudicium et studium suum probat. Haec igitur est amice meo nostro Commendone gratulandi ratio. Doctrinam quidem, prudentiam, integritatem, pietatem, animi magnitudinem, ac ceteras praestantes virtutes eius, et cum in aliis, quas ante hac obivit, tum in hac legatione Polonica solertiam et merita non magis in Sedem Apostolicam, quam in Ecclesiam catholicam me lubente quivis laudaverit, neque tamen quisquam satis laudaverit. Ego neque praestare id possum, neque in os quenquam laudare soleo. Haec ego sive sum Paulo, sive cum Baltasare⁴⁶ viris ornatissimis, sive cum aliquo alio tuorum Commendone amplissime. Tibi vero, dafatigato iam, ut reor, salutantium et gratulantium interpellationibus non obstrepam diu-

⁴⁵ Wiadomość o zdobyciu Smoleńska okazała się plotką.

⁴⁶ Zapewne chodzi o towarzyszy Commendonego — sekretarza Pawła Emila Giovannini (zm. 1606), kanonika z Ravenny, oraz jezuitę Baltazara Houstonsky'ego (1534-1600), Czecha (zob. B. N a t o Ń s k i, Houstonsky Baltazar, PSB, X, s. 29-30).

tius. Deum autem precabor, ut dignitatem istam tuam Ecclesiae quidem suae et Reipublicae Christianae salutarem, tibi vel diuturnam, vel non summam neque extremam, tuis autem gloriosam esse velit. Abs te vero peto, ut quemadmodum hactenus me in numero tuorum habuisti, ita deinceps quoque retineas, tibi addictissimum. Vale. Cracoviae, Calendis Aprilibus 1565.

^aTibi addictissimus
Mart. Cromerus^a

^{**} własnoręcznie

16

Kraków, 14 IV 1565

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 174-v. Na k. 178v adres: *Reverendissimo et Illustrissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendono designato Cardinali et in Polonia Legato Apostolico, Domino suo Colendissimo* i adnotacja: *1565 Cracovia, Martini Cromeri, 14 Aprilis.*

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Gratulationem gratulandique rationem et cetera illa tua de me [!] mittamus. Non dubito studium et observantiam meam tibi probari. Pontificis Maximi epistula grata et iucunda mihi non esse non potuit. Quid enim praeclarium et optabilius? Quid autem inexpectatius? Id autem omne ego amicorum benevolentiae commendationi acceptum fero, partim etiam tempori tribuo. Exemplum habere te non dubito. Libellum⁴⁷, cuius fit mentio, Ticinio miseram. Is iniussu meo pontifici obtulit. Nec tamen is eiusmodi est, quod talem epistolam inde elicere potuerit. Hinc non tam libello, quam authori eius condimentum appositum esse oportet. De quo magnam habeo gratiam. Respondi eiusque responsi exemplum tibi mitto². Nesciat invidia.

Itane autem irriti cecidere conatus vestri? Itane perire, imo perdere omnia nostris libet? Utinam quidem soli id, quicquid erit, excedant ii, qui intriverunt. Sed nos Achivi plectemur fortassis et principum delyria luemus. Non immeriti quidem. Neque enim immerito tales Deus praecesse nobis patitur. Nobis facci hominum nihil aliud reliquum est, quam cum apostolis vociferari. Domine, serva nos, || perimus [Mt 8,25] et ad ferendum si minus aequis, fortibus tamen animis quicquid impendet, nos comparare. Nam fugam meditari per difficile est, hyeme praesertim [Mt 24,20].

Varmiensis noster me incusat. Te potius debuit, si quem tamen iure incusare potest. Nos officium nostrum fecimus. Nec ille suo desse debuit. Eventum nemo nostrum praestare debuit, neque potuit. Me certe consilii nostri nondum poenitet.

Vale, vir amplissime. Cracoviae, 18 Calendas Maias 1565.

Addictissimus
Mart. Cromerus

17

Kraków, 26 V 1565

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 176-177. Na k. 177v adres: *Reverendissimo et Illustrissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendono designato Cardinali et in Polonia Legato Apostolico, Domino suo Colendissimo.*

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Studium et obsequium meum summum Illustrissimae et Reverendissimae Dominationi Vestrae reverenter inprimis defero.

⁴⁷ Orechovius sive de conjugio et coelibatu sacerdotum commentatio..., Zob. cz. II. Varia, list 1.

Iam pridem nihil dedi litterarum ad Dominationem Vestram Illustrissimam et Reverendissimam fateor; non torpore aut negligentia, sed quod post priores meas nescirem, quo alias mitterem. Dicebare enim in Prussiam proficisci. Neque falsa prorsus fuit ea fama, sicut nunc tuis literis cognovi. In tempore modo erratum est. Iter prosperum tibi opto, et, si non iucundos (quid enim iucundum nunc nobis hic esse potest!), suaves quidem cum Varmiensi nostros sermones et vitae consuetudinem. Mihi nihil optabilius posset contingere, quam cum talibus viris, tamquam mei amantibus esse, et eorum colloquiis frui, ac non tantum verba, sed etiam gestus et nutus ad mirabundum observare. Verum hoc tempore vix id commode fieri potest, ac, ut verum fatear, factus sum, et in dies fio desidiosior. Nunc tamen officii causa sacerdotia mea vicina obire statui. Decretum istud mihi abs te communicatum, gratum est. Non quod sperem aliquid eo profici, vel profectum iri, sed quod est id documentum studii ac diligentiae tuae. Mihi quidem ||^a videtur id esse ολίγον μὲν πρόη εποη, οὐδὲν δὲ πρόη opus^a. Sed nolo his longior esse et vulnera nostra refricare. Mutemus sane quae possumus, cetera feramus. Cum palatino Cracoviensi⁴⁸ nihil nunc agere possum, sicut iussisti. Abest enim hinc et medicis dat operam. Neque vero intelligo, quid hoc tempore istius modi, cum eo recte et utiliter agi possit. Primum enim fertur is successorem accepturus esse in eo honore. Deinde non recte tu rem accepisti. Consulum huius civitatis creatio tota est penes solum palatinum. Creavit is quidem ante complures menses unum suspectum, ut fertur, de haeresi, sed exacto ab eo iureiurando, quod esset, ac futurus esset etiam deinceps catholicus. Qui mox discedente hinc palatino ad vomitum rediit, et iusiurandum illud suum contrario, sicut audio, iureiurando violavit. Verum in eo homine non multum momenti positum est. Sunt alii plures in eo ipso senatu non paulo nocentiores propter opinionem eruditionis et probitatis, et peritiam rerum civilium tempore et experientia collectam. || Ac non defuit quidem palatinus officio suo monendo pariter et exemplo praeendo, cum e comitiis huc venisset. sed nescio, an quicquam profecerit. Aliud, quod agat, non habet. Nam ius legendi senatus habet, movendi senatu non habet, ut arbitror, neque coercendi delinquentes. Quod si successorem is accipiet eum, quem vulgo opinantur actum erit de hac civitate. Tametsi illud me recreat, quod uxor eius⁴⁹, cum et ipsa a nobis descivisset, his aliquot diebus ad nos rediit, conventiculis abstinet, ad templum ventitat et confessa est theologo sacerdoti. Eucharistia tamen adhuc abstinet, utranque speciem praefractae flagitans. Ad virum quoque aditum eidem theologo parat. Idem fecere sorores eius duae puellae, quae et ipsae e nobis exierant. Sunt autem eae Tenciniae. Fratrum iunior⁵⁰ noster est. De seniore⁵¹ certum non habeo. Nondum eos hic potui convenire. Videntur ii^bme amare, nonnullo fortasse merito meo. Miraculum hic hisce diebus accidit circa Eucharistiam aegroto cuidam, nec omnino sanae, ut audio, fidei sacerdote porrigendam. Verum de hoc postea planius ac certius. Bene vale vir praestantissime. Cracoviae, 26 Maii 1565.

Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis Tuae
addictissimus
Mart. Cromerus

^a (wydaje się to) male ze względu na formę (epos — pieśń), nie ze względu na treść (opus — dzieło).

^b słowo nadpisane

⁴⁸ Stanisław Myszkowski (zm. 1570) — wojewoda krakowski od 1565 (zob. H. Kowalska, Myszkowski Stanisław, PSB, XXII, s. 394-399).

⁴⁹ Jadwiga z Tęczyńskich Myszkowska, córka Andrzeja kasztelana krakowskiego, kałwinka tamże, s. 398-399).

⁵⁰ Jedynym żyjącym w 1565 r. młodszym bratem Stanisława Myszkowskiego był Hieronim (zm. 1571), działacz reformacyjny (zob. A. Kamiński, Myszkowski Marcin, PSB, XXII, s. 377).

⁵¹ Jakub Myszkowski (zm. 1571) — burgrabia krakowski, protestant (tamże).

18

Kraków, 16 VI 1565

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 179. Na k. 189v adres: *Reverendissimo et Illustrissimo Domino, Domino Ioanni Francisco Commendono designato Cardinali et in Polonia Legato Apostolico, Domino suo Colendissimo* i adnotacja: *1565 Cracovia, 16 giugno, del Cromero.*

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Si aliae meae litterae ad Illustrissimam Dominationem Vestram non pervenerunt, has tamen perventuras esse spero. Et eo quidem facilius, quod inanes sunt. Quamquam et aliae. Nec erunt ingratae, opinor, in otio et requie. Ubi non solent esse molestae quaevis interpellationes. Causa autem scribendi nulla est alia, quam testificatio studii mei erga Dominationem Vestram Illustrissimam, ut vel ita cum ea sim. Praesens enim adesse commode nunc non possum. Excurrebam nuper Sendomiriam. Sed tertia vel quarta die repulit huc me febris. Ipsa tamen extra portam urbis substitit. Episcopum nostrum⁵² hunc modo accepimus. Ex eo tamen fortasse cognoscemus de negotiis comitalibus et synodalibus, quae ex vobis exsculpere nequivimus. Itaque ego me legatione abdicavi. Quae alibi gerantur, non dubito ad vos perscribi. Scripsi et ego nonnulla ut accepi Illustrissimo Domino meo Varmiensi. Inde igitur, si videbitur. Bene valeat Illustrissima Dominatio Vestra. Cracoviae, 16 Iunii 1565.

Illustrissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
Mart. Cromerus

19

Smolajny, 22 X 1565

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 180. Na k. 188v adres: *Illustrissimo et Reverendissimo Domino, Domino meo Cardinali Commendono etc.* i adnotacja: *1565 Smolaini, 22 d'ottobre, del Cromero.*

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Illustrissimus Cardinalis noster Varmiensis ante tertium diem salvus et incolumis Heilspergam pervenit. Ego cum domino Valentino⁵³ sequimur; cum Ploscii unum diem necessario substitissemus. Id obiter Illustrissimae Dominationi Vestrae pro mea in ipsam observantia indicare volui. Cui iter istud et reditum suum prosperum esse opto, et obsequium meum sedulum etiam atque etiam quam diligentissime commendo; itemque Reverendissimo Domino meo Posnaniensi episcopo, cui nihil est modo quod scribam praeter haec ipsa. Smolanis, 22 die Octobris 1565.

Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus
Mart. Cromerus

⁵² Filip Padniewski (ok. 1510-1572), od 1560 biskup krakowski (zob. L. Hajdukiewicz, H. Kowalska, Padniewski Filip, PSB, XXV, s. 1-7).

⁵³ Walentym Kuczborskim.

Kraków, 18 V 1566

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 182-v. Na k. 186v adres: *Illustrissimo et Reverendissimo Domino, Domino Joanni Francisco Commendano et comitia Imperialia Legato Apostolico* i adnotacja: *1566 Cracovia, 18 maggio, del Cromero.*

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Itane tandem testitudineo gradu ambulat nostrae litterae? Nudius tertius mihi cae sunt redditae, quibus Illustrissima Dominatio Vestra 20 die Februarii ad meas binas Octobri atque Decembri datas⁵⁴, respondit. Idem fieri suspicarer iis, quas hinc Augustam dedi cum Varmiensibus, nisi Reverendissimus Dominus Crasinus⁵⁵ orator regis nostri mihi scriberet, eas esse reditas sine mora.

Varmiensis noster solus nunc est, ut quidem anxio, sicut videtur, animo, etiam Jesuitarum solatio destitutus. Vereor ne fratres eum conficiant. Non Germani quidem, sed Gdanenses germanisantes. Schola quoque Braunsbergensis metuo, ne dissipetur prius quam stabilitur. Ego, quando aliam opem afferre non possum, litteris hortor illum, ut ferat quae mutare non potest. De nuntio apostolico nihil audimus. Aliquid is opis, credo, afferet.

De rebus nostratibus e Crasino recte Dominatio Vestra Illustrissima cognoscat. Ad eum omnia diligenter perscribuntur fortassis et ad ipsam. || Reditus e Prussia ego de Grisona⁵⁶ cum proprie quis et affinis nostri Varmiensis. Negant. Quod restat, opto Illustrissimam Dominationem Vestram sospitam esse et incolumem. Cracoviae, 18 die Maii 1566.

Illustrissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
M. Cromerus

Kraków, 21 VI 1566

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 183. Na k. 183v adres: *Illustrissimo et Reverendissimo Domino meo, Domino Cardinali Commendano* i adnotacja: *1566 Cracovia, 21 Iunii, d[omi]ni Martini Cromeri.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine Observandissime.

Ex aula regia et comitiis nihil nunc mihi scribitur. Quae aliis huc allata sunt, Reverendissimo Domino Francisco Crasinski oratori regio misi. Inde recte Dominatio Vestra Illustrissima et Reverendissima cognoscat. Litteras Illustrissimi Cardinalis nostri Varmiensis mitto, perlectas a me prius iussu eius. Videtur valde perturbato esse animo. Inimici molesti sunt, amici praesto non sunt. Quod restat, opto Illustrissimam Dominationem Vestram diu salvam esse et incolumem, cuius gratiae me etiam atque etiam diligenter commendo. Cracoviae, 21 Iunii 1566.

Illustrissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
Mart. Cromerus

⁵⁴ List grudniowy to zapewne 13 w tym zbiorze, list z października nie zachował się.

⁵⁵ Franciszek Krasieński (1525-1577) — poseł w Wiedniu w latach 1565-1568 (zob. W. Urban, Krasieński Franciszek, PSB, XV, s. 171-173).

⁵⁶ Gryzończycy — mieszkańcy Gryzonii, protestanckiego kantonu szwajcarskiego, tu: protestanci.

Kraków, 11 X 1567

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 190-v. Na k. 201v adres: *Illustrissimo et Reverendissimo Domino meo, Domino Ioanni Francisco Cardinali Commendano etc. Roma* i adnotacja: [15]67 Cra[ovi]a, 11 oct[obrii], Martino Cromero.

Illustrissime et Reverendissime Domine. Obsequium meum summum Illustrissimae Dominationi Vestrae reverenter inprimis defero.

Quamvis publice cum collegis meis dem litteras ad Dominationem Vestram Illustrissimam, addam tamen et privatas meas, pro mea summa erga ipsam observantia. Res nostrae in arcto erunt positae, si istic temporum et locorum horum ratio non ducetur. Non omnes leges omnibus locis ac temporibus aptae sunt. Non meam hic ego causam ago. Nullum enim curatum sacerdotium habeo, sed multorum doctrina et pietate praedictorum virorum, Quin et ecclesiis per severitatem istam vacaturis non bene consulatur. Apparuit hoc anno praeterito, cum quodam de collegio nostro, defuncto duae parociae vacassent. Quarum alteram haereticus occupavit, de altera litigatur adhuc, et tenet eam quoque occupatam cliens haeretici, catholicus an haereticus nescio, non sine iniuria huius Academiae. Qui nos et nostra tueri deberent, exagitant potius et premunt. A synodo abhorrent nonnulli. Nonnulli verentur, ne quid aliud, quam quod prosit publice, ea pariat. Itaque neque communicare inter nos consilia ecclesiis salutaria et necessaria possumus. Metuo, ne tacendo Amyclae pereant, ut est in proverbio. Nec regni status melior est. Rex abest. In castra Lituorum se contulit. Quibus adhuc non infeliciter res succedit adversus Moschos. Ab altera parte impetentur ii a Tataris. Fortasse et a nostratibus Podoliensibus militibus. Ego mandatum Regia expecto, ut ad pacificationem cum Sueco proficiscar. Nam vivit is, licet exosus suis itidem, ac Moschus. Illustrissimus Dominus Cardinalis Varniensis miserat nuper Elbingam duos Jesuitas cum parocho. Non male res successit. Sacra peregerunt et concionati sunt bis || in templo frequente et quieto populo. Cum autem rursus unum misisset, prope lapidatus est. De monasterio Gdanensi misi domino Ticinio, quae a Wladislaviensi electo⁵⁷ accepi. Quod restat. Opto Dominationem Vestram Illustrissimam diu salvam esse et incolumem. Cracoviae, 11 Octobris 1567.

^aIllustrissimae et Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
Mart. Cromerus^a

^a = własnoręcznie

Lidzbark, 6 IV 1572

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 191. Na k. 200v adres: *Illustrissimo et Reverendissimo Domino meo, Domino Cardinali Commendano ad Serenissimam Imperatoriam et Regiam Poloniae Maiestates Legato Latere Apostolico* i adnotacja: [15]72 Heilsperga, 8 I[dus] Aprilis, Martinus Cromerus.

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Festi dies impedimento mihi fuerunt, quo minus monitorium Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis Vestrae apud Capitulum Varniensem executioni mandari curarem. Nudius

⁵⁷ Stanisław Karnkowski (1520-1603) — od 1567 biskup kujawski (zob. H. Kowalska, Karnkowski Stanisław, PSB, XII, s- 77-81).

tertius tandem eo misi notarium. Vereor, ut fideliter exhibeantur ea, quae petuntur, nisi iureiurando adigantur fratres. Ceterum de scripto illo seu libello famoso, de quo prius scripsi, posset examinari Cracoviae Kusborius. Ex eo namque ego comperi, ipse vero e Sampson⁵⁸, qui id, ni fallor, conscripsit. Ita recte ad rem ipsam perveniri poterit, cum dominus Sampson istuc redierit, si modo redibit. Nam ego, quid a Dominatione Vestra Illustrissima et Reverendissima ipsi constitutum sit, certum non habeo. Bene valeat Reverendissima et Illustrissima Dominatio Vestra. Heilsberga, die Sanctae Paschae [6 IV] 1572.

Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
M. Cromerus

24

Lidzbark, 6 V 1573

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 192-v. Na k. 199v adres: *Illustrissimo et Reverendissimo Domino meo, Domino Cardinali Commendano ad Sacram Caesaream Maiestatem et in Poloniam Legato de Latere* i adnotacja: [15]73 *Heilsperga, 6 maggio, Cromero*. List pisany ręką Pawła Górnickiego.

Illustrissime et Reverendissime Domine.

Pecuniam per Dominum Iacobum Cimermanum⁵⁹ hinc missam, non solum Dominationem Vestram Illustrissimam accepisse scio, verum etiam Illustrissimo Domino Cardinali Varmiensi iam redditam esse cognovi. Nec dubito, pari diligentia eam, quam Stanislaus Hosius pertulit, transcriptam esse. De illa vero alia itidem ac Dominationi Vestrae Illustrissimae indicavit, nobis scripsit Dominus Patricius⁶⁰.

Quod autem Dominatio Vestra Illustrissima Stanislaum apud se ratinet, ego non modo non improbo, sed magnopere probo. Nec patruus eius, credo, improbat.

Gratia et consilio nobis Dominationis Vestrae Illustrissimae opus est. Ita se res habet. Dispensavit Illustrissimus Cardinalis Varmiensis cum quodam Ioanne Bruno uno e seminario Brunbergensi, quo ego nunc pro paedagogo utor, de defectu natalium hac formula, quam his adiunctam Dominationi Vestrae Illustrissimae mitto. Atque is iuvenis vigore eius dispensationis ad sacros ordines a suffraganio Plocensi⁶¹ promotus est, cum ego illam non inspexissem, sed crederem ad eundem modum scriptam esse, ut aliam quandam priorem eiusdem Domini Cardinalis. Nunc debebat is presbyter primitias sacrificii sui Deo offerre. Sed ego, cum dispensationem inspexissem vetui dubitans, an is rite ordinatus sit, et recte sacerdotii munere fungi, et sacerdotium ullum obtinere queat. Est autem iuvenis probus et frugi et eruditus, et disertus in sacris concionibus, ita ut Ecclesiae Dei prae || multis aliis utilis fore videatur. Est etiam error admissus in eo, quod scribitur is presbyteri filius esse. Nam ipse e solutus et laico se prognatum esse asseverat. Quocirca peto a Dominatione Vestra Illustrissima, dignetur ea supramemoratos defectus dispensationis supplere et errorem corrigere facultatemque etiam curatum sacerdotium obtinendi ei concedere. Quod si forte ea non omnia haec praestare potest, dispenset tamen (si opus est), ut ei secure sacris operari liceat. Cetera ab Illustrissimo Domino Cardinali Varmiensi petemus. Qui non data opera, sat scio, sed scribae vel secretarii imprudentia tam restrictam nobis

⁵⁸ Samson Worejn (zm. 1586) — kanonik warmiński i kanclerz kapituły.

⁵⁹ Jakub Zimmerman lub Tymerman (zm. 1582) — kanonik warmiński od 1562.

⁶⁰ Zapewne Patrycy Nidecki (1522-1587), sekretarz królewski (zob. L. Hajdukiewicz, *Nidecki Patrycy, PSB, XII, s. 713-717, M. Korolko, jw. s. 76*).

⁶¹ Jakub Broliński, od 1546 sufragan płocki.

misit dispensationem, cum alteri longe minus idoneo presbyteri filio multo luculentiorum indulserit. Quod restat, opto Dominationem Vestram Illustrissimam diu salvam esse et incolumem. Datum Heilsbergae, 6 Maii 1573.

Illustrissimae Dominationis Vestrae
addictissimus servitor
M. Cromerus¹¹

¹¹ własnoręcznie

II. VARIA

1. MARCIN KROMER DO PAPIEŻA PIUSA IV

Kraków, 14 IV 1565

KOPIA WSPÓŁCZESNA: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 175. Kopia została sporządzona dla J. F. Commendonego i dołączona do listu z dnia 14 IV 1565 (zob. Listy, nr 16).

Beatissime in Christo Pater¹.

Laeta mihi dies illuxit heri, cum Sanctitatis Vestrae breve accepi, quo ea me homuncionem infimum, sumpta e libello meo de coelibatu sacerdotum occasione², incitat, ut de Ecclesia et religione Christi bene mereri pergam. Ac semper equidem ab ineunte aetate quovis in loco, in omni genere vitae et in omnibus actionibus meis publicis et privatis id potissimum habui propositum, ut studia conatusque meos ad utilitatem eius corporis, cuius membrum sum, conferrem. Enitar tamen quoad potero, ut Sanctitas Vestra approbatione et exhortatione ista sua nonnihil etiam se apud me profecisse intelligat. Quid enim optabilius aut honorificentius contingere mihi potuit, quam adverti tamen, ne dicam probari labores nostras ab eo, qui summus est inspector, et agonothetes omnium in Ecclesia Dei certaminum? Quid autem in speratius mihi accidit? Neque enim non conscius mihi sum, nihil a me proficisci, quod magnorum et sapientium virorum et inprimis summi Ecclesiae pastoris, et Christi vicarii tantaque quotidianae pietatis documenta edentis Pii Pontificis calculo probari queat?

Non talenta mihi, Beatissime Pater, sed vix unus aut alter nummulus divinitus concreditus est [por. Mt 25,15-29]. Et cum tamen non defodio, et in posterum minus etiam defodiam, auctore et quasi sponsore lucri — Sanctitas Vestra. Non desunt, ne in Polonia quidem nostra, a quibus luculentior negotiatio, et ampliora lucra speranda et exigenda sunt. Utiam vero non plures essent, qui vel torpore ac desidia prorsus non utuntur, vel pravitate quadam animi, nec scio an nonnulla eorum, qui nobis praesunt, culpa improbe etiam abutuntur commissis sibi talentis. Equidem vel tubicinis officio pro mea virili fungor lubens in hoc certamine. Nihil autem prohibet, vel ipsa tuba, si arma desint, hostem cervici imminentem ferire. Ut sane non tam imminet is, quam in iugulis iam nostris (proh dolor) ferrum demergit. Est autem Sanctitatis Vestrae secundum Deum, id a nobis omni ope avertere, quandoquidem alibi nihil usque nobis est praesidii. Quibus de rebus non dubito, Illustrissimos Dominos meos: Varmiensem³ et Commendonum cardinales amplissimos ad Sanctitatem Vestram fusius et accuratius pro officio suo per-

¹ Pius IV.

² Zob. przypis 17 do Wstępu oraz przypis 47 do listu 16 (cz. I).

³ Stanisław Hozjusz.

scripsisse. In quibus viris omni laude dignis ornandis, et in eximiam istam solitudinis suae partem vocandis, itidem atque aliis multis et magnis in rebus, fecit Sanctitas Vestra boni ac diligentis et vere Pii pastoris officium. Quam ut Deus Optimus Maximus diutissime sospitem et incolam nobis servet, sedulo precor. Cracoviae, 18 Calendas Maias 1565.

2. MARCIN KROMER DO JERZEGO Z TYCZYNA

Dobrzyków, 2 X 1566

AUTOGRAF: Rzym, ASV, Principi, rkps 24 k. 184-v. Na k. 185v adres: *Reverendissimo Domino Georgio Camera-rio Apostolico et Serenissimi Regis Poloniae Agenti, Amico suo charissimo et honorando* i adnotacja: [15]66, *Drozikow 2 ottobre, Cromero.*

DRUK: Uchanciana, t. II, s. 240-241⁴.

Salve. Proficiscens ad Cardinalem nostrum⁵, biduo fui Lovicii apud archiepiscopum, Multa inter nos familiariter de rebus publicis et privatis, ac de religione contulimus, inter cetera de synodo provinciali instituenda. In mensem Ianuarium ea comparatur, sed convenit inter nos absque Cardinale non multum^a operae precii in ea factum iri. Videtur autem ille ad eam venturus non esse etiam rogatus, nisi Pontificis autoritate adigatur. Sugessi ego, nec ita multum^b fructum cum allaturum esse, nisi praesideat. Id autem recte fieri posse, si is legatus de latere synodo praeficiatur. Placuit archiepiscopo sententia mea et dixit is, id sibi curae fore. Hoc ego te scire volui, ipsum quidem Cardinalem imo et nuntium et episcopos celabimus. Quin ita hoc instituendum esset a Pontifice Maximo, ne suboleat hinc profectum esse consilium, sed motu proprio. Ibi tunc dissidentes episcopi facilius reconciliari possent et omnia cum dignitate Sedis Apostolicae et fructu aliquo huius provinciae agi possent.

Nunc vix quocquam de reconciliatione institui poterit propter morbum Wladislaviensis⁶ et mortem repentinam fratris eius castellani Sandomiriensis⁷. Haec in rustico diversorio inter Lovicum || et Ploscum, nam postea minor dabitur transmittendi occasio.

Nie wiem, będą li tam niektorzi thego chcietz pomotz, ktorzy posla thego forituią. Velim autem legationem Nostri⁸ synodo terminari, nisi forte confertis et simul facultatem conferendum sacerdotiorum vacantium. Ne divulgetur autem id istic, aut hic nisi sub ipsum tempus synodi, bo by snadz niektorzi nan^b nie przijechali. Sed breve clam omnibus ad archiepiscopum vel nuntium mittatur.

Vale et amicis nostris salutem ex me et obsequium. E Dobrzykow, 2 Octobris 1566.

Tuus Mart. Cromerus

^a fragment opuszczony w druku przez Wierzbowskiego.

^b wyraz dopisany na marginesie

⁴ Według T. Wierzbowskiego list ten znajduje się na k. 99 (dawna paginacja).

⁵ Hozjusza.

⁶ Mikołaj Wolski (zm. 1567) — od 1562 biskup kujawski.

⁷ Stanisław Wolski (zm. 1566) — od maja 1565 kasztelan sandomierski.

⁸ Hozjusza.

3. AKT AKCEPTACJI KROMERA JAKO KOADIUTORA PRZEZ KAPITULĘ WARMIŃSKĄ

Warszawa, 6 VIII 1571

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Nunziatura di Polonia, rkps 1, k. 156. Na karcie 163v adnotacja ręką Wincentego dal Portico: *Instrumentum nuntiorum acceptationis coadiutoriae, cum non intervenissem in capitulo Warmiensi.*

In nomine Domini Amen. Per hoc praesens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum, qualiter Anne Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo, indictione quatuordecima, pontificatus Sanctissimi Domini nostri Domini Pii Divina providentia papae Quinti, anno ipsius sexto, die vero sexta mensis Augusti, Varsaviae in conventu fratrum bernardinorum posito in dicta civitate extra moenia iuxta sua latera, ac mei notarii publici testiumque infrascriptorum praesentia videlicet Domino Matheo Lameretta de Rosano Neapolitano et Ciccino Gastaldi de Monte Lupone et tota familia Reverendissimi Domini Legati Apostolici⁹ et infrascriptorum canonicorum constituti Reverendus Dominus Samson a Vorein, iuris utriusque doctor et Reverendus Bartholomeus Pliemenczki¹⁰ canonici Varmienses et nuntii praedicti Capituli Varmiensis destinati ad Sacram Regiam Maiestatem Poloniae¹¹ et ad Reverendissimum Dominum Vincentium a Portico Lucensem Nuntium Apostolicum in dicto regno, exposuerunt qualiter post alocutionem factam cum Regia Maiestate, in executione promissionis factae et apodisse in sero transmissae deliberaverunt notificare Reverendissimo Domino Nuntio Apostolico, qualiter confratres sui cum capitulo Varmiensi tanquam oboedientiae filii acceptaverunt Reverendissimum Dominum Martinum Cromerum in coadiutorem episcopatus Varmiensis iuxta expeditionem et voluntatem Summi Pontificis et illi tanquam tali parere et oboedire decreverunt et successive ipso Reverendissimo Nuntio instante, tanquam nuntii dicti capituli et nomine proprio in praesentia supradictorum testium, me notario vocato a praedicto Reverendissimo Domino Nuntio Apostolico eandem oboedientiam promiserunt et eundem Reverendissimum Martinum Cromerum in coadiutorem acceptarunt et recognoverunt et stipulata manu more Polonico quilibet eorum promisit Reverendissimo Domino Nuntio Apostolico praesenti et acceptanti praedictum Reverendissimum Dominum Cromerum pro coadiutore agnoscere et illi in omnibus et per omnia parere. Et Reverendissimus Dominus Domino Nuntius rogavit me notarium vocatum acceptantem, quod de praedictis omnibus supradictis conficerem ad perpetuam rei memoriam unum vel plura, publicum seu publica, instrumentum seu instrumenta. Acta sunt haec anno, indictione pontificatu, die, mense, loco quibus supra. Ita est Ioannes Pulenus^a notarius et cancellarius Reverendissimi Domini Nuntii Apostolici.

^a odczytanie niepewne

⁹ Wincenty z Portico (zm. 1590) — nuncjusz w Polsce w latach 1568-1573. E ubel (Hierarchia catholica...) nie notuje go wśród biskupów Lugo w Hiszpanii (ep. Lucenses) — t. III, s. 229.

¹⁰ Bartłomiej Plemiński (zm. po 1595) — od 1567 kanonik kapituły warmińskiej, w 1572 nominat stanów pruskich na biskupstwo chełmińskie (zob. J. Małłek, Plemiński Jerzy, PSB, XXVI, s. 714).

¹¹ Zygmunt August.

4. PROTEST MARCINA KROMERA I KAPITUŁY WARMIŃSKIEJ
PRZECIW ZAPRZYSIĘZENIU PRZEZ KRÓLA POLSKIEGO HENRYKA WALEZEGO
POSTANOWIEŃ KONFEDERACJI WARSZAWSKIEJ

Frombork, 14 VIII 1573

KOPIA WSPÓŁCZESNA: Rzym, ASV, Nunziatura di Polonia, rkps 4, k. 311. Znana też jest kopia wcześniejszej redakcji tegoż pisma z dnia 3 VII 1573 (Rzym, ASV, Nunziatura di Polonia, rkps 4, k. 263. Na k. 263v adnotacja: *(15)73 Protesta, del Cromero contra la confederazione*).

Nos Martinus Cromerus coadiutor ac designatus episcopus Varmiensis et capitulum eiusdem ecclesiae cathedralis testatum facimus universis et singulis, quorum interest et in futurum intererit quotiescumque.

Quod perlatum est ad nos certis indiciis factiosos quosdam et sectarios a fide catholica et Sancta Romana Ecclesia alienos homines in Regno Poloniae confederationem quandam, non modo religioni verum etiam Reipublicae perniciosam fabricatos esse et quasi publico omnium ordinum eiusdem Regni consensu receptam et approbatam circumferre et in vulgus spargere. Quin et oratoribus atque mandatariis Serenissimi Principis et Domini, Domini Henrici Dei gratia Regis Poloniae nuper electi inter alios articulos, consensu publico propositos eam ipsam confederationem sive aliud quippiam eiusdem generis suppositum esse, ut eorum et ipsius Regiae Maiestatis iureiurando comprobaretur et ratum haberetur. Id nos nobis non dissimulandum esse existimamus. Igitur quod ab aliis piis et catholicis episcopis proceribus, capitulis et privatis plurimis factum iam esse accepimus.

Nos quoque huius scripti nostri vigore sollemniter protestamur nihil illorum voluntate et assensu nostro subditorumve in hoc episcopatu Reverendissimi et Illustrissimi Domini, Domini Stanislai Hosii Sanctae Romanae Ecclesiae tituli Sancti Clementis presbyteri cardinalis nostrorumque (qui per Dei gratiam omnes perpaucissimis fortasse iisque extra ditionis nostrae commorantibus exceptis antiquam et catholicam religionem aperte et constanter profitentur) actum esse. Neque ratum id nos una cum ipsis habere, neque ullam eiusmodi confederationem requirere, immo contradicere et velut turbulentam perniciosam impiam et sacris canonibus, constitutionibus christianorum principum et antiquis legitimisque eorundem Regni Poloniae confederationibus atque statutis contrariam damnare.

In quorum omnium fidem scripto et protestationi huic nostrae sigilla nostra apposuimus et nos coadiutor etiam manu nostra subscripsimus.

Datum apud praedictam ecclesiam cathedralem Varmiensem, die 14 mensis Augusti Anno Domini 1573.

Martinus Cromerus, idem manu propria. Ioannes Rosenbergius¹², canonicus et cancellarius subscripsit.

---

¹² Jan Rosenberg (zm. 1588) — kanonik warmiński.

5. MARCIN KROMER DO JANA ANDRZEJA CALIGARI

Lidzbark, 5 V 1580

ORYGINAŁ: Rzym, ASV, Nunziatura di Polonia, rkps 17 k. 120-v. Na k. 122v adres: *Reverendissimo in Christo Patri et Domino meo Observandissimo Ioanni Andreae Caligario, Dei gratia Episcopo Britonoriensi, Referendario et in Poloniam Nuntio Apostolico i adnotacja: Polonia, pro dispensatione Fabiani Quadrantini, [15]80, 5 Maii.*

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine Observandissime¹³.

Non ita pridem, cum opinarer Dominationem Vestram Reverendissimam secutam esse regem¹⁴ in Lituaniam, misi eo ad ipsam litteras. Acepi postea, ipsam Varsavia nondum discessisse. Verum litteras meas ad ipsam transmissas esse. Nunc spero eam Vilnae esse. Sic enim cognovi, eam ante paucos dies proficisci debuisse. Igitur cum Fabianus Quadrantinus¹⁵ eo ad patrem provincialem Jesuitarum¹⁶ praepositum suasu meo proficisceretur, non putavi, mihi eum sine meis ad Dominationem Vestram Reverendissimam litteris esse dimitendum, pro meo erga ipsam studio et observantia. Commendo autem Dominationi Vestrae Reverendissimae diligenter negotium ipsius Fabiani. Est is homo literatus, pius et sedatis honestisque moribus, licet haereticis ortus parentibus. Vixit autem Romae aliquot annis alumnus Illustrissimi olim Cardinalis nostri Hosii eius opera ad Catholicam Ecclesiam traductus. Ibi juvenis admodum juvenili impetu animi praeter Cardinalis ipsius sententiam (quod non modo ipse, verum etiam alii boni viri affirmant) voto simplici sese obstrinxit, Societati Jesu adhaesurum. Impedimento fuit Cardinalis, ne votum exolvaret, quam¹⁷ din Romae¹⁸ fuit. Huc reversus et a Cardinali mihi commendatus, in comitatu meo aliquamdiu vixit. Deinde canonicatu Gutstatensi¹⁷ et mox parochia et archipresbiteratu Resselensi¹⁸ a me cohonestatus, aliquot annis cum laude praefuit, [...] vestro nescio quo percitus ad parentes haereticos me in scio sese subduxisse [...] post pauculos dies revocante me rediit ad suam parochiam. Deinde non repugnante me eius voluntati, Societati supramemoratae sese addixit, et in ea annum unum plus minus perstitit, vota etiam religiosa intra tempus probationis edidit. Nunc duram et asperam vitam et graves labores imbecili || valetudine perferre nequiens, missionem a patre provinciali petivit et impetravit. Quam ego manu ipsius scriptam vidi et videbit Dominatio Vestra Reverendissima. Ea fretus Fabianus oravit me lachrymans, ut sibi omni ope destituto subvenire et in hac mea dioecesi denuo prospicerem, quo possit sacerdos commode in cultu divino vitam transigere. Pia petitio est, nec mihi, cui locum dem inconveniens. Movet me etiam penuria sacerdotum ad curandas parochias idoneorum. Nec tamen de eo mihi quicquam statuendum esse iudicavi, nisi expressiore patris provincialis absolutionem sive dispensationem de votis emissis viderem. Quam dari posse et datam esse nonnullis (etiam profugis) non ignoro. Ea de re ego ad patrem provincialem scribo et ipsum adeo Fabianum mitto, ut eius misericordia commoveatur, neque perire hominem non indignum patiatur. A Dominatio vero Vestra Reverendissima cum ipso peto, ut cum gratia et autoritate sua non modo in absolute a votis regulae verumetiam in dispensatione a voto ingressu in Societa-

¹³ Jan Andrzej Caligari (1527-1613) nuncjusz w Polsce od 1576 (mianowany, przybył w 1578) do 1581. Od 1579 biskup Bertinoro (ep. Bertinoriensis, Bretenoriensis).

¹⁴ Stefan Batory (1533-1586) — książę Siedmiogrodu (1571-1576), król polski od 1576.

¹⁵ Fabian Kwadrantyn (1549-1605) — kanonik w Dobrym Mieście i od 1576 proboszcz w Reszlu. W 1579 złożył śluby zakonne w domu Towarzystwa Jezusowego w Braniewie (zob. B. N a t o Ń s k i, Kwadrantyn Fabian, PSB, XVI, s. 332-333).

¹⁶ Franciszek Sunyer (ur. 1532) — od 1565 prowincjał polskiej prowincji jezuitów, Hiszpan.

¹⁷ Dobrze Miasto — miasto biskupów warmińskich w północno-zachodniej części Pojezierza Olsztyńskiego.

¹⁸ Reszel — miasto kapituły warmińskiej nad rzeką Sajną, tuż przy granicy Prus Książęcych.

tem benigne impetranda adiuvet. Ac prius quidem illud non difficulter spero a patre Francisco¹⁹ impetrabimus. Posterius vero a sola Sede Apostolica, ni fallor, petendum est. Nisi forte in voto simplici etiam Dominatio Vestra Reverendissima dispensare potest. Scripseram equidem ea de re ad Cardinalem nostrum. Sed nihil responsi accepi. Fortassis non pervenerunt ad eum eae litterae. Adiuvet quaeso Dominatio Vestra Reverendissima hominem afflictum et anxium. Fecerit pietati et muneri suo consentaneum. Quam diu salvam et incolumem esse cupio. Heilsbergae 5 die Maii 1580. Successores mei in sacerdotiis polonicis ovant cum suo praesule.

Patentia.

^b Reverendissimae Dominationis Vestrae addictissimus servitor Martinus Cromerus episcopus Varmiensis subscripsit^b

** odczytanie niepewne

^b własnoręcznie

6. MARCIN KROMER DO ALBERTA BOLOGNETTI

Frombork, 11 IV 1582

KOPIA WSPÓŁCZESNA: Rzym, ASV, Nunziatura di Polonia, rkps 19, k. 134-v. Na k. 134v pod tekstem: *A tergo: Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Alberto Bolognetti²⁰, Dei gratia Episcopo Massan[ensi] et ad Serenissimum Regem Poloniae Nuntio Apostolico, Domino et Amico Observandissimo.*

DRUK: A. Theiner, *Annales ecclesiastici...*, t. III, Roma 1856, s. 343²¹, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. V, s. 306-7.

7. KAPITUŁA WARMIŃSKA DO ALBERTA BOLOGNETTI

Frombork, 13 IV 1582

KOPIA WSPÓŁCZESNA: Rzym, ASV, Nunziatura di Polonia, rkps 19, k. 135-v. Na karcie 135v pod tekstem: *A tergo: Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Alberto Bolognetto, Dei gratia Episcopo Massanensi, Sanctissimi Domini Nostri in Regno Poloniae Nuntio, Domino nostro Colendissimo.*

DRUK: *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. V, s. 308.

¹⁹ Sunyer.

²⁰ Albert Bolognetti (1538-1585) — nuncjusz w Polsce w latach 1581-1585, biskup Massa Marittima we Włoszech (ep. Massanensis) od 1579.

²¹ Według Theinera i *Monumenta Poloniae Vaticana* jest to dokument znajdujący się na k. 156. Obecnie, po zmianie paginacji, k. 156 zajmuje list Myszkowskiego, natomiast list Kromera — k. 134.

EINIGE CROMERIANA AUS DEN SAMMLUNGEN DES VATIKANS
(Edition)

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Edition enthält 30 Briefe und Urkunden, die entweder von Marcin Kromer selbst oder in seiner Kanzlei geschrieben worden sind, sowie Materialien, die M. Kromer betreffen. Den ersten Teil bilden 24 Briefe, geschrieben von Marcin Kromer an Giovanni Francesco Commendone in den Jahren 1560-1573. Die Korrespondenz wird eingeteilt in:

— Briefe, geschrieben von M. Kromer an den päpstlichen Nuntius in Polen G. F. Commendone in den Jahren November 1563 bis April 1564, das ist zur Zeit, als M. Kromer als Abgesandter des polnischen Königs in Wien weilte (Nr 2 bis 10).

— Briefe, geschrieben von M. Kromer nach seiner Rückkehr aus Wien (Mai 1564 — Herbst 1565 Nr 11-18).

— Briefe, geschrieben nachdem G. F. Commendone Polen bereits verlassen hatte (1566-1573, Nr 19-24).

Im zweiten Teil befinden sich:

— Briefe an Pius IV (Nr 1), an Jerzy von Tyczyn (Nr 2) und an Nuntius Caligari (Nr 6).

— eine Urkunde, in der Marcin Kromer als Koadjutor des ermländischen Domkapitels erwähnt wird (Nr 3).

— Rückschriften auf die seitens der Gesandten des Henri de Valois gegen die Bestimmungen der Warschauer Konföderation erhobenen Einsprüche, geschrieben von Marcin Kromer in seinem eigenen Namen und vom ermländischen Domkapitel in Namen des Bischofs (St. Hozjusz) Nr 4.